

ara.cat



LA VIDA DE 18 DONES AMB
UNA APORTACIÓ CABDAL
AL PROGRÉS DE CATALUNYA
I UN RECONeixEMENT
NO SEMPRE A L'ALTURA

LES INVISIBLES



SUMARI

03	Maria Oliveras
07	Tecla Sala
11	Olga Sacharoff
15	Anna M. Martínez Sagi
19	Mari Pepa Colomer
21	Dolors Aleu
25	Ángeles López de Ayala
27	Pepita Casanellas
31	Clara Hammerl
35	Teresa Bartomeu
37	Maria Canals
41	Rosa Torras
43	Aurèlia Pijoan
45	Maria Llonc
49	Teresa Mañé
51	Carme Karr
57	Irene Polo
61	Carme Serrallonga

Transparències

Si conquerir la llibertat per a qualsevol ésser humà passa per ser un mateix, les dones ho tenen una mica més complicat que els homes. És cert que les dones avui poden obrir un compte corrent i tenir passaport –la meva mare no podia– però els codis de comportament i la tendència a la transparència pública amenacen encara la visibilitat de la feina, el talent, el sentit de l’humor, la vida mateixa de moltes dones. Encara per a molts feminitat és sinònim de superficial i es nega l’autoritat professional merescuda a moltes de les persones que ens envolten. Les noies tenen dificultats per trobar referents que les inspirin en la seva formació, i per això avui a l’ARA hem triat 18 noms de dona que has de conèixer si tens curiositat pel món. Són perfils de dones interessants per la seva valentia, capacitat intel·lectual, perseverança, innovació, servei públic, excel·lència, audàcia, lluita per la llibertat. Dones revolucionàries que han comptat amb el suport familiar i en altres casos han xocat contra els prejudicis que les empenyien a destins no desitjats. Aquestes històries estan escrites com veritables aventures i així ens agradaria que les llegissis. Dones poc ortodoxes que mereixen sortir de l’anonimat o de l’oblit. Les nostres invisibles són algunes de les que podrien formar una altra llarga llista diferent. Les hem triat amb el criteri d’haver fet aportacions cabdals al progrés i és una forma d’homenatge, d’agraïment, d’inspiració per a les noves generacions i per a totes aquelles dones que lluiten cada dia per ser escoltades, per ser visibles.

Esther Vera

Textos Genís Sinca

Il·lustracions Cristina Spanò

Directora Esther Vera
Direcció d’art Cristina Córdoba
Edició Rosa Rodon

Director adjunt Ignasi Aragay
Disseny i maquetació Laura Magallón
Llengua Albert Pla

ARA c/ Diputació, 119 08015 Barcelona **Telèfon** 932029595

MARIA OLIVERAS



A còpia d'intel·ligència i talent, la doctora Oliveras va capgirar l'anestesiologia catalana quan, després d'una estada de formació a Oxford (1947), amb només vint-i-set anys, va convertir en imprescindible la presència de l'anestesiòleg al quiròfan

Maria Oliveras i Collellmir (Argelaguer, 1910 - Barcelona, 2009) va protagonitzar una de les històries mèdiques més impressionants, exemplars i valentes del segle XX a Catalunya des del moment que, el 1947, l'il·lustre Dr. Robert Macintosh, pare de l'anestesiologia moderna, en un viatge a Barcelona la va escollir per emportar-se-la a Anglaterra i formar-la a la seva càtedra d'Oxford. Macintosh s'havia fixat en l'habilitat i la intel·ligència de la jove doctora, que amb només vint-i-set anys mostrava unes qualitats i un entusiasme poc habituals. Malgrat tot, la doctora Oliveras presentava dos inconvenients. No parlava anglès i tenia dos nens petits: un de quatre anys i un nadó de vuit mesos. D'altra banda, la Dra. Oliveras posseïa dos grans avantatges, que van ser definitius per poder anar a Oxford. Un era el suport del mateix Macintosh, que va veure claríssim que el metge que es volia emportar era aquella noia apocada i discreta. "Té bones mans", havia dit. Però, abans de res, Oliveras tenia un altre suport que va resultar crucial per poder realitzar l'estada estrange-

ra: un marit suficient i capaç que es faria càrrec de les criatures durant tot l'any en què ella s'estigués a Anglaterra. Es tractava del Dr. Narcís Esplugas i Sabater, farmacèutic, que ràpidament va entendre la importància i l'oportunitat única que se li presentava a la seva dona. La Dra. Oliveras ho va deixar tot i se'n va anar un any sencer.

Anestesiologia i neurocirurgia

Ella tampoc havia dubtat. De fet, havia dit que sí de manera gairebé immediata. Acabava de començar una aventura professional que no tan sols capgiraria de dalt a baix l'especialitat d'anestesiologia, als antípodes dels sistemes d'anestèsia moderns que ja aplicava Macintosh, sinó que també comportaria un canvi molt destacable en l'especialitat de neurocirurgia. El retorn de la Dra. Oliveras a Barcelona i el seu EMO, l'aparell més innovador per adormir malalts, havia de permetre als cirurgians afrontar intervencions molt més atrevides i complicades. És just indicar que, gràcies a ella, la medicina catalana en pocs anys va fer passos de ge-

gant. Encara més: la Dra. Oliveras i Collellmir va contribuir de manera ostensible a convertir en imprescindible la figura de l'anestesiòleg als quiròfans catalans.

No és estrany que Macintosh s'hi fixés. Maria Oliveras era diferent, destacava de la resta d'estudiants. Se li notava en el posat, l'actitud, la mirada. El seu rostre expressava una preocupació i un sentit de la responsabilitat francament elevats. Per arribar a ser metge, les havia passat magres: de ben jove, Oliveras havia superat obstacles de tota mena. La seva història no era com la dels altres i se li notava. La Dra. Oliveras és l'exemple de les dificultats i convencions socials que per norma havia de superar qualsevol dona que volgués estudiar. Ja no diguem una carrera com medicina, llavors absolutament dominada pels nois.


Maria Oliveras i Collellmir va néixer en una masia, a Argelaguer (la Garrotxa), de família molt humil, de pagès de tota la vida. Era la més gran de set germans i això marcava. Estava predestinada a heretar la casa i a seguir la tasca dels pares. Des de petita va ser l'encarregada de dur les vaques i els bous a la muntanya, una tasca ben feixuga per a una nena. Mentre vigilava el bestiar aprofitava per llegir llibres, que duia d'amagat. En una llarga i profunda entrevista realitzada pel metge i historiador de la medicina Dr. Carles Hervàs, publicada en el butlletí *Memòria de la professió* del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona el juny del 2009 –l'any en què va morir la Dra. Oliveras, als 99 anys–, Hervàs fa un repàs biogràfic inèdit del personatge, una conversa imprescindible per entendre aquesta història.

Crema de llibres

Al llarg de l'entrevista, Maria Oliveras deixa anar un seguit de declaracions amb respostes impressionants que, si no haguessin sigut transcrits literalment pel Dr. Hervàs, són tan increïbles que semblarien inventades. “No li deixaven llegir llibres a casa?”, li pregunta el Dr. Hervàs. “De cap manera! –respon la Dra. Oliveras–. Me'ls amagaven i fins i tot els cremaven. El meu pare era el secretari de l'Ajuntament i en tenia, de llibres, però no volien que m'aficionés a la lectura i a l'estudi. No ho veien bé pel fet de ser una dona, i a més els feia por que això acabés sent una raó per marxar de casa [com ho va ser finalment]. Era la més gran i em necessitaven per treballar a la masia”. Segueix explicant que, a l'època, per a una noia l'única sortida era estudiar magisteri. Ho era per a la majoria de noies. La mestra de l'escola on va anar l'havia ajudat a decidir-se. A través d'una tieta, que era monja i vivia en un convent a Mataró, la tieta Loreto, Maria Oliveras havia aconseguit que els pares la deixessin anar a estudiar. Amb ella, esclar. Allí havia cursat magisteri i també batxillerat. Va fer tots dos estudis simultàniament. Quan a la tieta Loreto l'havien destinat a un convent de Cassà de la Selva, la futura metge se n'havia anat amb ella. S'havia de llevar cada dia a les sis del matí i havia hagut de fer vida en comunitat.


Les circumstàncies que la Dra. Oliveras havia hagut de superar per convertir-se en metge són gairebé inenarrables. Descartada una primera inclinació per l'odontologia, per fi s'havia pogut traslladar a Barcelona, interna al Col·legi de la Sagrada Família, al carrer Avinyó, i matricular-se a la Facultat de Medicina, el 1930. Oliveras es va treure la carrera en aquella cèlebre i innovadora Universitat Autònoma de Barcelona. Va acabar medicina l'any 38: “Vam començar catorze noies –explica Oliveras al Dr. Hervàs–, i de nois crec que n'hi havia uns quatre-cents”. I més endavant diu: “Només en vam acabar dues: una altra noia que es deia Pla de cognom i jo. Vam ser les úniques noies que vam acabar la carrera”. El títol no li serviria gairebé per a res: els guanyadors de la Guerra Civil no li van reconèixer el pla d'estudis republicà i va haver de revalidar-lo l'any 1941. “Un tribunal va venir expressament de Madrid –explica–. Em vaig examinar un altre cop de catorze assignatures!”

Tot i les dificultats, es va especialitzar en anàlisis clíniques de sang. En paral·lel es va dedicar tota la vida a la tasca mèdica a nivell privat. A part, Maria Oliveras era una dona “moderna”. Per poder fer les extraccions, tant de nit com de dia, anava amb el seu cotxe amunt i avall per Barcelona, una imatge que l'acompanyaria la resta de la seva vida. Nit i dia al volant del cotxe. “Anava a totes les clíniques amb el meu cotxe. N'he tingut fins a quatre. Sempre corrent amunt i avall. Alguna cop em portava el meu home, perquè deia que jo anava massa de pressa”. Cal destacar que, un cop obtingut el títol de medicina, Oliveras es va presentar a una oposició que



Va haver de lluitar contra tot per ser metge: a Argelaguer, era l'hereva d'un mas; a Barcelona, res ajudava una dona a ser doctora

El 1946 el pare de l'anestesiologia moderna es va endur la doctora Oliveras a Oxford; va ser un impuls clau per a la medicina catalana



van convocar per a unes places de metge de guàrdia a l'Institut Neurològic de Barcelona. “Vaig guanyar una plaça i, com que es cobria de nit, durant el dia treballava al laboratori [el cap del laboratori era el Dr. Ricard Roca de Viñals] i a les nits m'encarregava dels malalts. Va ser llavors quan vaig conèixer dos grans cirurgians que es dedicaven a la neurocirurgia: els doctors Adolfo Ley i Eduard Tolosa”. La combinació de les tasques al laboratori i la feina amb els malalts neuroquirúrgics va fer que la Dra. Oliveras s'acabés fent responsable de les transfusions dins del quiròfan, alhora que durant la intervenció controlava el pols i l'estat general del malalt, així com el postoperatori i els injectables.

Part, dos dies i a la feina

De l'entrevista a la Dra. Oliveras, Hervàs n'extreu joies destacables, com el moment en què la metge explica que, després del part del primer fill, l'Albert, el 1942, no havia pogut fer ni dos dies de pausa. “No vaig poder allargar la convalescència –explica– perquè no hi havia ningú per fer les extraccions. En realitat no vaig parar ni dos dies”. I també: “L'endemà del part ja em vaig fer portar el microscopi al llit per poder fer un hemograma urgent”. El 1946 va arribar el segon fill, l'Enric, que també es convertiria en metge. “Aquesta vegada em va substituir el doctor Jaume Sampol durant els últims quinze dies de l'embaràs”. És un punt biogràfic important. Durant aquells mesos previs, de fet, des del 1944, Oliveras havia entrat en un món nou, l'anestèsia. En concret, des que el Dr. Ley havia guanyat la càtedra de neurocirurgia de l'Hospital Clínic i l'havia cridat per formar part del seu equip. “M'hi vaig poder incorporar –diu– perquè hi havia una vacant al laboratori de la càtedra del professor Joan Gibert i Queraltó. De manera que portava el laboratori del doctor Gibert i a la vegada treballava al quiròfan de neurocirurgia del doctor Ley”.

Va ser al cap de poc temps, el 1946, que es va produir aquell fet providencial, la vinguda a Barcelona del doctor Robert Macintosh. A l'entrevista del Dr. Hervàs, la Dra. Oliveras explica que Macintosh havia vingut a donar unes conferències i fer demostracions de les noves tècniques que utilitzava per adormir els malalts. "Quan va venir al Clínic, el Dr. Ley li va demanar si volia anestesiari uns pacients seus". Oliveras va assistir les tres intervencions en què va participar Macintosh. "Em van cridar l'atenció algunes coses que aquí no fèiem, com la intubació de la tràquea o la utilització del seu aparell, que li deien l'aparell Oxford [...], però abans de tornar al seu país, Macintosh va oferir al doctor Ley la possibilitat de rebre com a alumne d'anestèsia algun metge del servei que estigués disposat a traslladar-se a Anglaterra. Primer, Ley va pensar en un metge jove i de posició acomodada que voltava per allà –explica Oliveras–, però quan el va presentar al doctor Macintosh, aquest li va dir: "No, no, la doctora, que ja sap fer moltes coses!" El problema de les criatures petites va quedar resolt gràcies a la família. "La veritat és que s'ho van agafar molt bé –explica al Dr. Hervàs–. El meu marit, que era un bon home, encara em va animar més. Em deia: «Has d'anar-hi, has d'anar-hi per força, perquè és una acció pel bé de la humanitat [sic]. Mentrestant, jo em responsabilitzaré de tota la cura dels nens». Llavors va parlar amb els seus pares i ells van venir a casa nostra amb les seves minyones, i s'hi van instal·lar fins que vaig tornar d'Anglaterra".

Va tornar el setembre del 1947. "És just dir –segueix explicant– que el professor Macintosh em va tractar amb una gran deferència: normalment, als estrangers que feien estades a l'hospital només els deixaven entrar als quiròfans a mirar. A mi, en canvi, aviat em van deixar intubar malalts i controlar les intervencions i les anestèsies". A l'entrevista, la Dra. Oliveras recorda que Macintosh també l'havia fet anar dos mesos i mig a Londres, a un hospital infantil. "Em va anar molt bé per aprendre a anestesiari nens petits: ens feien tanta por!" Recordava com, a Barcelona, ella mateixa s'havia dedicat a adormir nens mullant-los els llavis amb conyac.

El comentari de Macintosh

Quan va tornar a Barcelona, el 1948, amb un aparell d'anestèsia EMO, la neurociència amb el Dr. Ley i les intervencions quirúrgiques van poder avançar de manera astronòmica. Fins a aquell moment, a casa nostra no es feien anestèsies amb intubació traqueal, tot es feia amb una mascareta que es posava a sobre de la cara i els malalts s'adormien amb èter o cloroform. A Barcelona només hi havia dos o tres metges que es dediquessin a l'anestèsia com a ocupació habitual, els doctors José Miguel i Dionís Montón, que també han de ser considerats pioners de l'especialitat que tot just començava. "Els cirurgians –diu– em van començar a demanar que els adormís els malalts més complicats, i així vaig començar a treballar amb un ginecòleg, el doctor Santiago Dexeus, i un trau-

Va portar a Catalunya l'anestèsia amb intubació traqueal. Fins llavors només es feia amb mascareta i èter o cloroform

De retorn a Barcelona, els cirurgians van començar a demanar-li que fos ella qui els adormís els malalts més complicats

Jubilada des del 1980, en una entrevista que li va fer el doctor Hervàs per al butlletí del Col·legi va explicar la seva història



matòleg, el doctor Santos Palazzi". Va arribar un moment, però, que la Dra. Oliveras no donava l'abast per compaginar la feina del laboratori i el treball d'anestèsia. Va formar un cosí seu, el Dr. Joan Oliveras Farrús, que li feia d'ajudant i que va acabar substituint-la com a anestèsia del Dr. Dexeus (pare). Oliveras Farrús va arribar a ser cap d'anestèsia de la Maternitat i de la Clínica Dexeus. L'any 1980 la Dra. Oliveras es va jubilar. Encara viuria tres dècades més.

La magnífica entrevista a la Dra. Oliveras realitzada pel Dr. Hervàs recull un apartat amb una nota del diari personal de Macintosh. És un afegitó de gran valor en què, tot d'una, hi apareix un comentari al voltant de la seva experiència amb la Dra. Oliveras. "Quan vaig ser a Barcelona l'any 1946, al Dr. Adolfo Ley li resultava enormement incòmode haver de dur a terme pràcticament totes les intervencions de neurocirurgia amb anestèsia local. Quan va veure la possibilitat de practicar-les sota anestèsia general, em va demanar ensinistrar i formar Maria Oliveras, que era l'encarregada de les anàlisis clíniques. Vaig quedar tan impressionat per l'entusiasme i les dificultats de Ley, així com per les qualitats de Maria Oliveras, que vaig fer una cosa que mai havia fet fins aleshores, tot i que en aquesta ocasió el resultat va ser molt satisfactori: malgrat que pràcticament no coneixia una paraula en anglès, ho vaig arreglar tot perquè pogués anar sis mesos a Oxford [van ser vuit mesos, més dos i mig a Londres]. Al llarg de la seva estada, pràcticament va estar tot el temps amb els anestèsistes del departament de Neurocirurgia. Prova del seu entusiasme va ser el fet de deixar el seu fill de vuit mesos a Barcelona durant tot aquest període. Va demostrar ser una persona intel·ligent i treballadora, que va treure molt de profit de la seva estada. El Dr. Ley em va comentar que des de la seva tornada a Barcelona s'havia tret un gran pes de sobre pel fet de no haver de preocupar-se de l'anestèsia". Macintosh rematava la nota amb el comentari següent: "Ella ha limitat la seva activitat professional al costat de Ley".

TECLA SALA



L'empresària tèxtil de Roda de Ter es va convertir en pionera quan a la seva fàbrica de l'Hospitalet de Llobregat hi va obrir un economat, una infermeria i una biblioteca on els treballadors podien aprendre a llegir i a escriure.

El problema dels personatges potents, i Tecla Sala i Miralpeix (Roda de Ter, 1886 - Barcelona, 1973) n'és realment un, és que sovint l'èxit de la seva obra amaga aspectes personals que són clau per entendre'n la transcendència. En el cas de Tecla Sala és fonamental endinsar-se en la profunda religiositat que la impulsava, però sobretot també en la tragèdia personal que empaitava la seva vida, amb pèrdues familiars inesperades –pares, oncles, marit– que ajuden a entendre el misteri d'aquesta dama de negre que va portar dol gairebé tota la vida i que es va convertir en l'empresària pionera per haver engegat, sobretot a l'Hospitalet de Llobregat, una tasca benefactora insòlita. Entre tantes altres coses, Tecla Sala es va preocupar de muntar a la seva fàbrica de filatures de l'Hospitalet una biblioteca per als treballadors, amb uns quants afegitons destacables: un servei on podien aprendre a llegir i a escriure, a més d'un economat, un servei d'infermeria i un metge. Un aspecte social precursor que ara ens fa entendre la importància pràctica i simbòlica que actualment a l'antiga colònia tèxtil hi hagi el Centre

Cultural Metropolità Tecla Sala de l'Hospitalet de Llobregat, que acull un Centre d'Art, la Biblioteca Central i més entitats de la ciutat, unes instal·lacions de primer ordre que sobretot ocupen la totalitat dels edificis d'aquella fàbrica immensa que va convertir Tecla Sala en una de les persones més riques i alhora més generoses del país.

De dol quasi tota la vida

Envoltada d'una aura una mica misteriosa, Tecla Sala va anar de dol pràcticament tota la vida i la gent de la fàbrica la va veure concentrada sempre en la tasca d'introduir-hi millores laborals sense precedents: un club social per als treballadors, per exemple, millores salarials i accions a escala ciutadana com el Col·legi Tecla Sala. Una història ben particular que situa l'origen osonenc i el marit de l'empresària, Joan Riera i Sala, en el centre del drama. Ell va morir de manera precoç als 43 anys, el 1926, quan ja s'havien traslladat a Barcelona i tenien cinc fills: un fet tràgic que, sens dubte, va multiplicar l'acció benefactora de la misteriosa dama.

Poca gent a Barcelona sabia que Joan Riera i Tecla Sala eren, a més de marit i muller, cosins. I que havien arribat a la capital fortament units pel drama familiar que els precedia. Roda de Ter els havia unit de manera especial i dolorosa, però se n'havien sortit. Una història de la qual mai no parlaven. Empresarialment, el matrimoni s'havia fet conegut per la gestió i el creixement de la fàbrica que regentaven a Roda de Ter, La Blava, coneguda pel color de portes i finestres, que encara avui es pot veure. La Blava es convertiria en una fàbrica de filatura exemplar, a la vora del riu Ter. L'havia heretat el marit, però la dirigia i la gestionava la seva dona, Tecla Sala. Amb només vint-i-dos anys n'havia sigut la directora, amb dots excepcionals tant pel tracte als treballadors com l'habilitat a l'hora de gestionar-ne la producció i també la distribució. Amb aquella colònia tèxtil, els Riera Sala van crear un petit imperi industrial a Osona, una fàbrica molt famosa de teixits i filatures on més endavant treballarien el poeta Miquel Martí i Pol i la seva mare. Tecla Sala demostrava un instint i una capacitat per dirigir el negoci que no eren usuals. Tant és així, que ella i el marit van decidir fer un pas endavant important: el 1913 van instal·lar una fàbrica de filatures a l'Hospitalet, el molí d'en Basté, el conegut molí paperer del Torrent Gornal. La nova fàbrica, que aprofitava el salt d'aigua del Canal de la Infanta, va representar un dels negocis tèxtils més pròspers del seu temps i va créixer tan ràpidament que al costat del molí hi van haver de construir una altra nau, a imatge i semblança de les famoses fàbriques de filatures de Manchester, just al lloc on ara hi ha la magnífica Biblioteca Central de l'Hospitalet.

Trencar el motllo

Però la mort precoç de Joan Riera el 1926 va deixar Tecla Sala viuda i amb cinc fills, a Barcelona. L'empresària va tirar endavant, i molt decididament, el projecte d'un edifici d'habitatges a la cruïlla de Pau Claris amb Casp, l'anomenat Casal de Sant Jordi, on ara hi ha la seu del departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. Però sobretot es va posar al capdavant de la fàbrica de l'Hospitalet i, d'acord amb la seva profunda religiositat, va introduir un aire encara més social i generós a la seva gestió: es va fer càrrec completament del negoci i el va dirigir introduint-hi millores socials importantíssimes, en alguns casos encara més originals i innovadors que abans. A part de les esmentades, va afavorir les treballadores que tenien fills, va obrir una llar d'infants a la mateixa fàbrica i, a més d'intentar pagar bons sous, va afegir-hi uns plusos per a casaments i malalties. També es va dedicar a abocar diners per tal que s'aixequés la que llavors va ser la millor escola del municipi. És veritat que era una actitud benefactora estesa entre els industrials de l'època, però Tecla Sala va trencar el motllo. Que a les seves fàbriques hi hagués infermeria, economat, però també servei de dutxes, no era casual. Que fos tan extremadament devota, tampoc, i calia anar més enllà per entendre-ho. Tot plegat responia a un origen realment humil i sacrificat.

Quan encara no havia fet dos anys, la seva mare i una nova criatura van morir en el part, a Roda de Ter. El pare, que tenia diverses fàbriques, la va deixar òrfena quan tenia cinc anys, que és quan l'havien portat a viure amb l'oncle i la tia. Aquest matrimoni, uns sants, també va acollir un cosí de la nena, Joan Riera Sala, que també havia quedat orfe. Quan els oncles van morir, Tecla Sala havia heretat de la tieta quatre màquines tèxtils de filatura, amb les quals la noia havia començat el seu propi negoci, encara que de manera domèstica. Per la seva banda, i ja casada amb Joan Riera, que havia heretat La Blava del pare, van unir forces i van començar l'aventura de tirar endavant la mítica fàbrica de teixits i filatures. Després va arribar el trasllat a Barcelona, la fàbrica de l'Hospitalet, els fills...

Quan Joan Riera va morir, la patacada va ser monumental. Tota la família se'n va ressentir. Cap al final de la malaltia, com que no podia parlar per comunicar-se amb la dona i els fills, els escrivia. Abans de morir, els va deixar unes instruccions. Són el reflex d'una manera de ser, de com pensaven ell i la dona: "Feu coses de profit -escrivia-, i habitueu-vos a conèixer els pobres i socórrer-los abans que al luxe". També recomanava als fills viatjar, "veure món", abans que quedar-se a casa, i afegia: "Feu-me un enterrament senzill, res d'anar amb cotxes de luxe". I també els recomanava: "A la fàbrica no hi aneu gaire mudats".

Les instruccions van repercutir fortament en la viuda. Tecla Sala, ja de per si religiosa, va aprofundir en la seva devoció fins a graus increïbles. Però la generositat també va es-



La profunda religiositat, intensificada per una infància complicada i, després, la mort del marit, marca la seva vida i actitud

Viuda i amb cinc fills, va tirar endavant la fàbrica, la va ampliar i va construir la finca familiar al centre de Barcelona

clarar de manera mai vista. Sense perdre ni un instant, tota vestida de negre, es va posar al capdavant de la fàbrica, però també de la família, sempre d'acord amb una religiositat inqüestionable. Va aplicar amb més força i profunditat la visió social del negoci, tot i que a la fàbrica s'hi deixava veure poc. Ho feia tot des de l'ombra. Al mateix temps, va donar ordres que s'acabés l'habitatge de Casp amb Pau Claris i a l'edifici, el Casal de Sant Jordi, s'hi va traslladar amb tota la família. Era el 1931.

Tota la família en una finca

El Sant Jordi de Rebull que presideix la façana del magnífic edifici d'habitatges és tot un símbol. Estava dissenyat per l'arquitecte Francesc Folguera i havia sigut un dels projectes més desitjats de la parella Sala Riera: fer-se construir una casa al centre de Barcelona on poguessin situar les oficines de l'empresa, però també el domicili i la residència per als cinc fills; Francesca, Pau (que seguiria al capdavant de la fàbrica i seria un dels cinc fundadors d'Òmnium Cultural), Dolors, Rosend (que moriria de manera prematura) i Anna. A les plantes superiors hi vivia la família, distribuïda en diversos pisos. A l'àtic, la matriarca, Tecla Sala, en un senyor pis sensacional, davant d'una amplíssima terrassa jardí, amb estany inclòs, una petita llacuna amb un fons de vidre que cobria, a manera de claraboia, el pati interior de la finca. Des d'aquell àtic, l'empresària va seguir movent els fils del negoci, les obres de beneficència, les llars d'infants que creava, obres tan variades i dispars que anaven des d'aquests plusos per a casaments o malalties per als treballadors fins a classes de brodar a la fàbrica.

A Roda de Ter, la dama de negre es va fer càrrec de la reconstrucció de l'església i de l'Escola-Llar Santa Tecla, on es preparava les noies per als treballs domèstics, donant-los una formació administrativa. A Roda de Ter, Tecla Sala també ajuda-

va moltíssima gent, en general persones malaltes. Molts van poder subsistir gràcies al seu suport econòmic, fossin de La Blava o del poble. També donava suport a molts capellans. Si guí com sigui, a la seva gent no li faltava de res, una tasca de mecénatge que la guerra només va aturar momentàniament.

S'explica que l'empresària havia hagut de passar la muntanya a peu, vestida de pagesa. Amb la Guerra Civil, Tecla Sala es va haver d'exiliar a França, moment en què la fàbrica havia viscut un procés general de col·lectivització obrera. Quan en va tornar, va reprendre el lideratge. Va fer restaurar l'església de Santa Eulàlia de Mèrida a l'Hospitalet i va subvencionar obres de la Creu Roja. El 1954, l'Ajuntament de l'Hospitalet la va nomenar filla adoptiva i li va dedicar un carrer. Com a resposta, el 1957 l'empresària va donar el terreny del camp de futbol i mig milió de pessetes per tal que s'hi construís una escola, la que avui porta el seu nom.

Però l'aspecte més explicatiu del caràcter i la frugalitat del personatge era la vida a la casa de Casp amb Pau Claris. Feia anar tot l'edifici a toc de campana. Alguns nets també hi van néixer. Sota el seu comandament, des de l'àtic, envoltada d'una cort de minyones, en aquella casa no s'hi permetia cap mena d'excés però hi havia de tot, fins i tot un cinema, i una habitació per jugar amb totes les joguines del món, però amb restricció horària. Una estona per jugar era suficient.

La policia encerclant la casa

En un dels pisos hi vivia el Dr. Lluís Carreras, l'influent i prestigiós humanista cristià. Tecla Sala li va posar un despatx per a ell sol, on Carreras tenia la seva biblioteca particular i on pràcticament vivia. Al Casal de Sant Jordi hi vivia un altre personatge il·lustre: Mn. Antoni Batlle, impulsor i responsable del moviment escolta de Catalunya. Tecla Sala també és considerada impulsora del moviment escolta, pel suport fervorós que havia donat a Mn. Batlle.

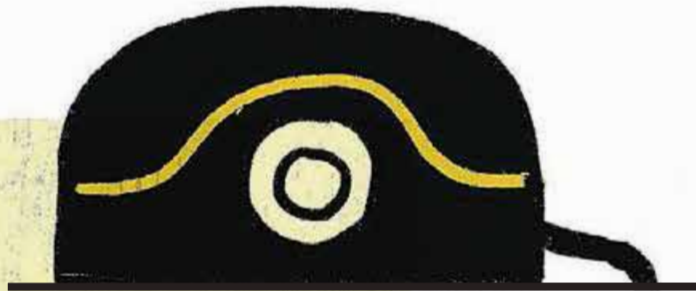
Alguns fills de l'empresària es van casar en aquest edifici. Òbviament, per tant, també hi havia una capella, amb un oratori. Alguns nets recorden que a la tarda s'hi resava el rosari. I cada matí s'hi deia missa. Quan el diumenge s'hi havia oficiat la que corresponia, la família se n'anava cap a la casa de Premià de Dalt, una finca amb vaques i gallines, i també amb capella. De camí, els nets que coincidien al cotxe amb ella havien de resar un parenostre per a tot i per a tothom. A Premià de Dalt, per cert, l'empresària hi va finançar les campanes de l'església i l'Escola Professional de la vila.

Es evident que Tecla Sala no era una dona carinyosa. Els nets en guarden un record dur, de frugalitat constant. Els estius l'havien de passar separats, nens i nenes, a la casa de Llorà, a Collsacabra. Les nenes cosien, llegien i passejaven per l'extensa finca, on hi havia una granja fantàstica, i una capella. Però separades dels nens. Quan Tecla Sala se n'anava a fer la migdiada, aprofitaven per jugar. Quan es despertava, la festa s'acabava en sec. Es resava el rosari. Al vespre, com a màxim, es jugava a parxís. Tecla Sala, per cert, no podia sofrir perdre.

Tot i la posterior crisi del tèxtil, el record d'aquesta benefactora preval amb força a l'Hospitalet de Llobregat, on hi havia la fàbrica

Tot i la riquesa familiar, Tecla Sala era discreta, dura i continguda, en contrast amb les inèdites millores socials per als seus treballadors

A la casa familiar hi vivien Lluís Carreras, prestigiós humanista, i mossèn Antoni Batlle, impulsor del moviment escolta a Catalunya



El 1957, Tecla Sala va fer una visita al Vaticà. La devota va ser rebuda per Pius XII. Quan l'any 1963 s'havien produït les polèmiques declaracions de l'abat Aureli M. Escarré al diari *Le Monde*, l'edifici de Tecla Sala al centre de Barcelona va aparèixer encerclat per la policia, com alguns nets recorden. Els que eren afins a Montserrat estaven vigilats. Els darrers anys, afectada per una malaltia, Tecla Sala es movia poc. A les portes de la mort, el 1973, l'empresària va rebre la comunió directament de l'abat de Montserrat, Cassià Just.

La presència dominant de l'empresària, una mica aclaparadora i fosca, malgrat tot, es va convertir en referent. Quan els fills i els nets aconseguïen sortir d'aquella gàbia daurada, on el tema religiós era tan hermètic i sagrat, s'adonaven de l'enorme singularitat del que havien tingut a casa. La influència va ser tan gran que, en certa manera, ha arribat fins avui. Allò d'aprendre a tenir cura dels pobres i de no deixar-se portar pels luxes innecessaris va calar. En general, la descendència de Tecla Sala és gent senzilla, gens classista, d'una elegància frugal també força singular. Recorden el personatge de l'àvia amb afecte i tancat dins d'una època, plena de peculiaritats. Ella també havia sabut que tot allò s'acabava. Quan el 1973 va morir, era perfectament conscient que la crisi del tèxtil seria la fi de la fàbrica. Tanmateix, el record d'aquesta benefactora immensa preval amb força, almenys a l'Hospitalet. Només com a detall: al xofer que havia tingut tota la vida, des de molt jove, de Roda de Ter, Miquel Freixa, com a agraïment li va fer fer una casa, una torreta. Una manera especial i generosa d'agrair-li els serveis. L'havia tingut de xofer tota la vida.

Tecla Sala està enterrada al cementiri de Roda de Ter, al panteó familiar, on també hi ha enterrat Joan Riera Sala i altres membres de la família; es tracta d'una petita capella, sòbria, amb un altar al mig, amb uns bancs i unes lloses immenses. Però no hi ha excessos, ni brillantors de cap mena. És de tot menys ostentós, tal com era ella.

OLGA SACHAROFF



Amb les seves pintures, Olga Sacharoff va saber copsar millor que ningú la màgia, el color i la llum de la seva ciutat d'adopció, Barcelona, així com el seu íntim i particular crit de protesta amb quadres com 'La Llotja' (1945).

Aquest 2017, en un país on se celebra gairebé tot, suposadament s'hauria de commemorar el cinquantè aniversari de la mort d'Olga Nikolàievna Saharova (Tbilissi, 1889 - Barcelona, 1967), coneguda com a Olga Sacharoff, la pintora natural de Geòrgia (a l'antic Imperi Rus), una de les artistes més importants que hagi tingut Catalunya al segle XX. Tanmateix, pràcticament ningú se'n recorda. Ni d'ella ni de la tràgica història que explica una obra tan valuosa i reveladora. Malgrat tot, alguns particulars miren de conservar-ne la memòria. Tant és així que el 2013 es va produir un d'aquells fets que, almenys puntualment, esmenen les nostres mancances. El farmacèutic Joan Uriach i Marsal, conegut com el Dr. Biodramina, un dels col·leccionistes d'obra catalana més fins i generosos de les últimes dècades, va fer donació del quadre *La Llotja*, d'Olga Sacharoff, al Cercle del Liceu.

La donació justament d'aquest quadre tenia a veure amb el sentit de contribució dels antics liceistes amb el Cercle del Liceu, apassionats de la música i de l'art que històricament enriquien la institució amb objectes de valor, quadres, làmpares, llums d'aranya de cristall... El Dr. Uriach recordava que la seva família ja havia regalat i cedit pintures per ajudar a complementar la decoració vuitcentista del Cercle. La donació de *La Llotja* s'enquadrava en aquesta tradició, però més enllà d'això el Dr. Biodramina explicava que era una excusa perfecta per reivindicar la figura i l'obra de Sacharoff. Amb aquest objectiu vaig ajudar-lo a preparar un llibret informatiu, trilingüe i d'edició limitada, amb un text biogràfic sobre el quadre i Sacharoff, escrit per la conservadora d'obres d'art Nadia Hernández Henche. El text, d'una riquesa excepcional, és del màxim interès i ens serveix ara de referència obligada. Vam quedar fascinats amb la història de *La Llotja* i el fet que, a partir del quadre, es pogués fer un retrat tan íntim i precís de l'autora, de la seva excel·lència artística. La conservadora, com l'anomenava el Dr. Uriach, explicava al llibret la història d'aquest retrat de grup, precisament d'una colla d'amics, que de manera puntual i amb freqüència es reunia en una llotja del Gran Teatre de Liceu (d'aquí ve el títol del quadre). S'hi trobaven en una època complicada, als anys 40, però ho feien justament per mirar de sobreposar-se a la mediocritat i decaïment intel·lectual que s'havia apoderat de la ciutat de Barcelona durant la postguerra, sota el franquisme.

Sacharoff, enamorada de Catalunya, i en primer lloc de la ciutat que feia tants anys que l'havia acollit, excel·lia de manera notable en el retrat del seu grup d'amics, de la colla que tan amistosament i sincerament l'havia acceptat. Com bé explica Nadia Hernández, "Olga Sacharoff s'havia integrat com una més al grup". En aquesta colla, tan nodrida de personatges, hi destacaven artistes com Gabriel Amat i Josep Amat (l'anomenat Pin). Eren un grup amb classe, elegants, distingits, en un moment en què, repetim-ho, subsistir a Barcelona no era fàcil. Encara menys per als artistes i pintors. Però, sobretot, la colla no es conformava "amb l'etiqueta de burgesia", com també afirma Hernández. Abans que res, eren artistes, i ells, i només ells, la Sacharoff al capdavant, exercint el seu art, miraven d'aixecar i revifar el to cultural d'aquella Barcelona destrossada. Hernández remarca la lucidesa amb què Sacharoff havia retratat alguns dels integrants de la tertúlia. L'oli està signat amb la seva habitual cal·ligrafia nítida, allargada, però sense data. Sacharoff no tenia per costum datar les seves obres. Tot i així, a Hernández no li passa per alt que, amb l'objectiu de situar aquesta pintura en la cronologia de la pintora, era indispensable posar-la en relació amb altres quadres, *La Colla* (1946) i *Elsopar de la Colla* (1951), dues grans composicions que també immortalitzen la tertúlia amb la quasi totalitat dels participants.

Detalls del retrat

Amb tota seguretat, Hernández va poder deduir que *La Llotja* era un quadre previ al març del 1945. El motiu de la certesa és que un dels personatges, Maria Teresa Fàbregas, esposa de l'industrial Miquel Barba, havia mort prematurament el març d'aquell any. A *La Colla*, quan la seva amiga ja havia mort, Fàbregas hi apareix retratada just un instant abans de travessar el cortinatge i desaparèixer, com si la seva presència hagués estat prevista en la composició i modificada davant la circumstància del decés. Cinc anys després, el grup retratat a *Elsopar de la Colla* no inclou el marit, encara que s'endevina una

figura masculina en actitud contemplativa, recolzada al balcó des del qual aquesta dama havia desaparegut. Per contra, a *La Llotja* Olga Sacharoff va realitzar un esplèndid retrat d'ella, de Maria Teresa Fàbregas, ventant-se, radiant, asseguda a primera fila amb Janette Almirall de Sanromá. Són detalls importants, encara que no ho sembli, pel retrat de les dones, soles, en primer pla. La composició també immortalitzava l'arquitecte i aquarel·lista Gabriel Amat, el col·leccionista Luis Pérez de Angelón, els marquesos de Bolarque, l'escriptora francesa Colette, Josefina Grau de Vila Arrufat, així com Adela Fernández de Puigdengolas, grans amigues de l'artista russa, que treu el cap des de la segona filera, juntament amb el seu marit, Otho Lloyd.

Com destaca Nadia Hernández, és evident que, a part del seu innegable valor artístic, *La Llotja* té un notable interès històric, precisament per tractar-se d'un retrat de la burgesia catalana realitzat just després de la Guerra Civil, en ple franquisme, i per una artista d'origen rus que havia pertangut a l'Avantguarda artística i que, sorprenentment, participava en la vida social de Barcelona. Totes aquestes condicions, exposades així, no deixen de ser reveladores del complex entramat de compromisos que va formar l'univers cultural català durant aquell temps i dels quals *La Llotja*, que tan poca gent coneix, n'és testimoni.

Com explica Hernández, al començament del segle XX Barcelona s'havia convertit en el principal focus de l'Avantguarda. A la ciutat s'hi havien traslladat un bon nombre d'artistes per refugiar-se de la Primera Guerra Mundial, com el matrimoni format per Robert i Sonia Delaunay, Albert Gleizes i esposa, la pacifista Juliette Moche, Marie Laurencin –l'amant d'Apollinaire– i el seu marit, el baró Otto von Wätjen, el poeta i pintor Maximilien Gauthier (Max Goth), Serge Chauchone i Natàlia Gontxarova –residents a Sitges amb els ballets russos–, Francis Picabia i Gabrielle Buffet. Sacharoff entra en aquest grup perquè ella i el seu marit, l'artista i fotògraf Otho Lloyd, van creuar els Pirineus el 1916 fugint de la guerra i buscant no només seguretat, sinó també una mica de pau per seguir creant.

Tbilissi, Munic, París

Olga Sacharoff s'havia format a l'escola de Belles Arts de Tbilissi i aviat va viatjar a Munic i París, on va entrar en contacte amb nuclis avantguardistes com el de l'expressionista Kandinski i el dels primers pintors russos expatriats a França. Va ser allà on, segons explica Eugeni d'Ors, el marxant Josep Dalmau va conèixer la seva pintura i va decidir portar-la a Barcelona. Quan va arribar a Barcelona, la seva obra es caracteritzava per una fragmentació cubista que va portar Cirici Pellicer a afirmar que havia sigut la introductora del moviment cubista a la Ciutat Comtal. Tanmateix, durant els primers deu anys que va viure a Barcelona, va ser gairebé una desconeguda. Va mostrar la seva obra per primer cop al públic barceloní al saló de tardor de les Galeries Laietanes, el 1922. En aquella època, la pintura de Sacharoff era admirada per la crítica

Georgiana de naixement,
Sacharoff va arribar a Barcelona
el 1916 i hi va deixar un llegat
tan destacable com desconegut

parisenca i exposava als millors salons i galeries de la capital francesa, i fins i tot es va arribar a dir que era “la nova Marie Laurencin russa”.

La parella d'artistes formada per l'Olga i l'Otho va viure l'ambient intel·lectual europeu, extraordinàriament liberal, que també havia acollit el germà d'Otho, Fabien Avenarius Lloyd, el poeta, crític, artista i boxejador conegut com a Arthur Cravan, una figura dadà en si mateixa, “la biografia del qual és força més interessant que la seva obra”, com irònicament afirma Hernández.

Olga Sacharoff, el marit i el cunyat van viure de ple l'esclat intel·lectual i liberal republicà fins a la Guerra Civil espanyola, a cavall entre Tossa de Mar (els estius), i París i Barcelona (a l'hivern). La parella va passar la guerra a París, i de tornada es va instal·lar de manera definitiva en una casa del Putxet de Barcelona. Sacharoff es va vincular a la galeria Syra de Montserrat Isern i la seva obra va entrar per fi al circuit comercial. Tanmateix, aquí va succeir un fet remarcable. A partir d'aquest moment, la seva pintura va deixar de banda l'impuls avantgardista que l'havia fet famosa. És cert que Sacharoff va mantenir les pinzellades poètiques que la caracteritzaven, però va acabar sent més realista, més explícita, d'acord amb les consignes d'un ambient cultural que havia perdut la memòria de la modernitat anterior a la Guerra Civil. Va ser una claudicació en tota regla. Al mateix temps, Otho Lloyd va deixar de costat la pintura, que havia sigut la seva principal aspiració, per dedicar-se a la fotografia, “amb la qual va obtenir un reconeixement que mai va tenir com a pintor”, com s'afirma també al llibret.

Situació de postguerra

Sacharoff era conscient de la situació durant aquells primers anys de postguerra. No hem d'oblidar que era d'origen rus i que, malgrat que procedia d'una família aristocràtica, la seva nacionalitat “comunista” era motiu de sospita. A més, havia practicat el cubisme, l'art maleït pels franquistes i considerat degenerat en molts sectors oficials. Era també conscient dels canvis que s'havien produït en el món cultural. Les Exposicions Nacionals de Belles Arts es van convertir en l'esdeveniment artístic més important durant els primers anys de la dictadura franquista i allí només s'hi presentava l'art oficial i socialment valorat. La resta, res. D'aquesta manera, la pintura de Sacharoff es va encaminar cap a un estil més naturalista, de figures i interiors poètics, adaptat per ser rebut en un ambient que no estava gens interessat per l'avantguarda artística. La seva idea de la pintura havia canviat. La frase de Nadia Hernández és demolidora: “Sacharoff havia decidit no perseverar amb una tensió creativa que ja no encaixava amb el seu estil de vida; va decidir no lluitar més contra el fet de ser russa, expatriada, pintora, dona i avantgardista”.

A més, com també afirma, el marit “no facilitava les coses”, que vol dir que ella era diametralment més bona pintora que ell, una circumstància totalment comprovable. Sigui com si-

La donació del Dr. Uriach al Cercle del Liceu del quadre 'La Llotja', el 2013, ajuda a recuperar la figura de Sacharoff

La qualitat pictòrica és innegable, però els seus quadres tenen un inqüestionable valor de retrat històric i social



Amb detalls, aprofitant les mínimes esclertes que permetia el franquisme, Sacharoff exercia un evident feminisme

gui, Sacharoff va decidir “abandonar el compromís artístic, protegir la seva vida personal, adaptar-se a la vida de la ciutat, dels amics, compartir l'art, ser feliç”. I, tanmateix, hem de saber veure l'artista, l'immens i fabulós acte de protesta que representa *La Llotja* perquè, en realitat, les figures bucòliques, envoltades d'aquesta mena de fumositat paradisiàca, tan seva, amaguen un seu íntim i particular crit de protesta que hem de saber veure i apreciar, en tot el seu significat.

Profund i delicat acte de reivindicació

A diferència del que havien hagut de fer la resta d'artistes de l'avantguarda sota el franquisme, Sacharoff s'havia volgut quedar a Barcelona. Se n'hauria pogut anar a París perfectament, però s'hi va voler quedar. S'havia enamorat de la ciutat i volia dedicar-se a recrear la lluminositat de Barcelona, tal com la va descriure: “És delirant, aquesta ciutat vessa de llum”. Sacharoff era una dona progressista i creadora. Representava el model femení modern, radicalment diferent del que imperava en aquell moment a la seva ciutat d'adopció, on l'ambient cultural havia quedat restringit. Les persones amb inquietuds culturals s'havien de conformar amb algunes exposicions permeses. Per aquesta raó, les tertúlies es van convertir en un lloc de trobada important entre artistes que pretenien alguna mena d'activitat cultural en el context del franquisme. És per això que és necessari destacar el caràcter més obert, liberal, de la tertúlia de *La Colla*, de les poquíssimes que permetien la participació femenina. I aquest és el fet, l'aspecte revelador i més destacable de *La Llotja*, que presenta dos membres femenins de la tertúlia en primera fila, notablement destacats i, a més, Adela Fernández de Puigdengolas i Josefina Grau de Vila Arrufat, grans amigues de la pintora russa, anant soles al teatre, amb tot el que això significava. No és casual tampoc la presència de l'escriptora Colette, amiga de Sacharoff, que, com aquesta, amaga en la seva obra literària, de manera igualment intel·ligent, un profund i delicat acte de reivindicació feminista.

ANNA MARIA MARTÍNEZ SAGI



L'aventura vital d'Anna Maria Martínez Sagi, la primera dona a la directiva del Barça (1934), és una de les més impactants de la història recent. Periodista, poeta, 'recordwoman', el seu oblit resulta incompreensible

Quan el lector acabi de llegir aquestes línies és probable que estigui en xoc, però recordarà la història d'Anna Maria Martínez Sagi i li costarà d'entendre per quins set sous la primera dona que va tenir un càrrec a la directiva del Barça (1934) ha desaparegut amb tanta facilitat de la memòria col·lectiva. Tanmateix, a la Barcelona dels anys 30, els seus paisans la reconeixien al tramvia. La cara de Sagi era popular, sobradament coneguda. Va acabar sent una de les periodistes i poetes més famoses i controvertides de la República. Sagi era per tot arreu: escrivia a *Las Noticias*, *El Día Gráfico*, *Lecturas*, i també en el madrileny *Crónica*. Va saltar a la fama sobretot per haver entrevistat tota mena de proscrius, vagabunds, prostitutes, i també polítics. Els seus articles sobre el sufragi femení, en uns dies en què la dona no podia votar, causaven estupor i sorpresa, no tan sols per la joventut de l'autora, sinó per la maduresa i gosadia dels escrits. Anna Maria Martínez Sagi no dubtava. Estava feta d'una sola peça. Un cop havia pres una decisió, com es veurà, s'hi tirava de cap. No es feia enrere.

D'aquesta manera es va convertir en abanderada d'un seguit de causes complexes. Lluny d'evitar els temes relliscosos, s'hi ficava de ple i s'hi implicava.

Reportera estel·lar... i incòmoda

En aquest sentit, el fet que la jove periodista tractés aspectes socials punxeguts com el vot de la dona, temàtica llavors considerada marcadament progressista, enarborant la bandera d'un feminisme que, en aquells anys 30 era encara minoritari, la va convertir en una reportera estel·lar, trencadora, directa, però també incòmoda, agosarada i subversiva. Que el vot de la dona, per exemple, no estigués permès i que, en cas de començar-ho a ser, tal com es discutia llavors a les Corts espanyoles, estigués supeditat a l'opinió del marit o del capellà de la parròquia, a la nostra protagonista la feia rebel·lar i la refermava profundament en la decisió de fer alguna cosa. La naturalesa de Sagi, personatge verdaderament eclèctic i multidisciplinari, capaç de fer tots els papers de l'auca, la impulsava no tan sols a protestar amb vivesa als diaris sinó a compro-

metre's ella mateixa en tot el que feia: Sagi estava destinada a convertir-se en protagonista de la seva protesta.

En aquest sentit, la imatge que ofería també anava d'acord amb el tarannà obert i rebel que l'empenyia: va adoptar la moda andrògina que venia de París, de cabells curts, *à la garçonne*, i corbata desnuda. En la seva faceta d'esportista d'elit també excel·lia d'allò més: practicava natació, tennis, bàsquet, atletisme, esquí, i en totes les modalitats era bona. Qualsevol esport li era fàcil de practicar. Era una atleta superdotada. La fotografia de Sagi llançant la javelina es va convertir en una icona. N'ha acabat sent la imatge més coneguda i no és casualitat. És la fotografia que més bé descriu la força i la visió del personatge: llançant una javelina. És, en definitiva, una imatge d'escultura, de monument.

Martínez Sagi tenia un físic excepcional i prova d'això són els resultats, certament enlluernadors: l'octubre del 1931 participa en el primer campionat d'Espanya d'atletisme femení i, precisament, queda quarta en llançament de javelina; l'any següent, en els campionats de Catalunya, disputats a l'Estadi de Montjuïc (la fotografia recull aquest moment a l'estadi), guanya amb claredat i bat el rècord català amb un llançament de 20,60 metres. Va batre tres vegades el rècord de Catalunya en llançament de javelina. Però el més important és que Sagi va assumir com a seva la idea de practicar esport com a emblema de modernitat per a les dones. L'esport no li era ni de bon tros aliè.

Venia d'una família d'esportistes d'elit en la qual practicar esport era per als homes un fet habitual a casa: era cosina del famós davant del Barça Emili Sagi Liñán (conegut com a Sagi-Barba), i el seu germà era Armand Martínez Sagi, crac blaugrana dels anys vint i jugador del primer equip la temporada 1920/21. De fet, va ser ell qui va ensenyar a jugar a futbol a la seva germana. Tal com s'esperava, ella s'hi va aficionar. Igual que ells, és innegable que es tractava d'una gran atleta. En una època en què l'esport femení era absolutament minoritari, la seva facilitat per als esports era sorprenent.

"Hereva de Rosalía de Castro"

Però Anna Maria Martínez Sagi, sobretot, també era poeta. Nascuda a Barcelona el 1907, amb tan sols 22 anys, i en paral·lel amb tota la resta, havia aconseguit un fet veritablement insòlit: sent barcelonina, s'havia ficat el Madrid literari a la butxaca amb un poemari titulat *Caminos* (1929). Encara va ser més sorprenent que el crític Alberto Insúa la proclamés "hereva de Rosalía de Castro". Poca broma, un titular que en aquell moment va causar furor. Així, al voltant del personatge de Sagi es van anar creant unes grans expectatives. I també una barreja d'admiració, respecte i temor. Havia portat a terme una activitat intensa a favor dels drets de la dona, i excel·lia en la seva passió del cultiu del cos. Portava a terme, fil per randa, un seguit d'idees de feminisme i obertura que aquells dies arribaven de París. Se les havia fet seves i, en contra del tòpic, no tenien res a veure amb les idees predominants a Catalunya en aquell moment. En moltíssims aspectes, els catalans seguien sent una societat tancada. Tothom qui sortia de la norma pagava un preu. I el preu de ser dona, a Sagi, li va sortir car. A més, hi havia un altre aspecte que li jugava en contra, molt en contra: Sagi treballava, treballava molt; era pencaire de mena, estava en plantilla al diari *La Rambla*, que editava Josep Sunyol, el president màrtir del Barça, que seria afusellat. Sagi hi publicava articles d'opinió sota el títol *Esport i ciutadania*, un altre dels seus grans temes. Evidentment, com a dona i aficionada a l'esport, es queixava perquè sentia que l'esport femení no tenia, ni de molt, les mateixes possibilitats que el masculí. Llegits en el temps, els articles de Sagi parlant de segons quins temes, com l'esport femení, són d'una vigència espaordidora.

Però Sagi bullia d'idees, i el més remarcable és que tenia la força i la valentia per portar-les a terme, amb la màxima celeritat, un altre aspecte discordant amb l'època. Era una persona activa, però sobretot ràpida i efectiva. Aquesta característica la portava a fer moltes coses, amb conseqüències immediates, que es multiplicaven: com sempre passa en aquests casos, una activitat la portava a l'altra, sense solució de continuïtat. Sagi era un pim-pam constant. Per iniciativa pròpia, havia fundat i impulsat, amb molta força, per cert, el Club Femení i d'Esports, primera associació esportiva i cultural per a dones treballadores a Barcelona. En aquest club, en realitat un centre cultural, s'ajudava a l'alfabetització de la població femenina, un fet també trencador en l'època. S'ensenyava a les

De tarannà obert i rebel, també estèticament es va fer notar en adoptar un estil androgín i un tallat de cabells 'à la garçonne'

Tres cops rècord de Catalunya en javelina, impactava també en el terreny literari. I generava admiració, respecte i temor

dones a llegir i escriure. La gran majoria de dones eren analfabetes, per damunt de la mitjana del total de la població.

Gràcies a aquesta iniciativa pionera, Sunyol li havia proposat entrar a la junta directiva del Barça, que en realitat es tractava de la junta d'Esteve Sala i Canyadell, vintè president del FC Barcelona (1934/35). Sagi va entrar a la directiva del club per mirar de crear una secció femenina, segons consta en les actes del Barça. Era la primera dona que aconseguia una posició d'importància en el futbol espanyol. Cinquanta-cinc anys després, la segona dona a ocupar un càrrec directiu al club seria Rosa Maria Valls Taberner, a la junta directiva de Josep Lluís Núñez. Pel que fa a Sagi, s'encarregava de la vocalia de l'àrea de cultura i propaganda. El projecte, abans que res, incloïa la promoció de la dona dins del club, en un àmbit de màxima presència masculina, on la dona, sobretot pel que feia a l'àmbit directiu, no tenia ni molt menys un paper equiparable al de l'home. Sagi, que el 1934 ja era tot un personatge, poeta, periodista, esportista, feminista, activista... va topat frontalment i de manera directa amb el rebuig dels socis, un rebuig absolut: simplement, no la van acceptar. Davant de la situació, ben trista i desagradable, d'altra banda, després d'uns mesos de lluita i d'intensa resistència a la directiva del Barça, es va veure forçada a dimidir. Era el 1936, just quan (abans de la seva desaparició) va ser una de les impulsores de les Olimpíades Populares, com a desafiament als nazis, idea que quedaria escapçada per la Guerra Civil.

Enamorada d'una escriptora

Anna Maria Martínez Sagi somiava una utopia. I la somiava en la seva pròpia pell. En l'àmbit personal, també estava disposada a trencar motlles. De fet, els va rebentar: es va enamorar d'una altra escriptora catalana, Elisabeth Mulder

(Barcelona 1904-1987). Es van enamorar, bojament, amb tot el que això significa en el temperament apassionat d'algú com Sagi, tan entregada i disposada a tot. S'hi va encaparrar amb la mateixa força amb què la seva mare, la Consol, germana del cèlebre baríton Emili Sagi Barba, s'hi va oposar. La família mai acceptaria una cosa així. Anant amb una altra dona, Sagi havia traspassat una línia, però estava disposada a viure la seva història d'amor amb totes les conseqüències.

Elisabeth Mulder Pierluigi, de pare holandès i mare sud-americana, també era una escriptora reconeguda. Havia tingut una vida cosmopolita i finalment la família s'havia instal·lat a Barcelona. Mulder havia guanyat un primer premi als Jocs Florals amb un poema (*Ciræ*) que es va fer força conegut. També publicava articles a diaris i revistes d'àmbit estatal i la crítica s'hi havia fixat per un llibre de poemes titulat *Embrujamiento*, que l'havia convertit, com també li havia passat a Sagi, en promesa literària. Tenien una característica comuna: els dots d'observació. Més endavant, Mulder va dedicar-se igualment a la novel·la.

Separació forçada

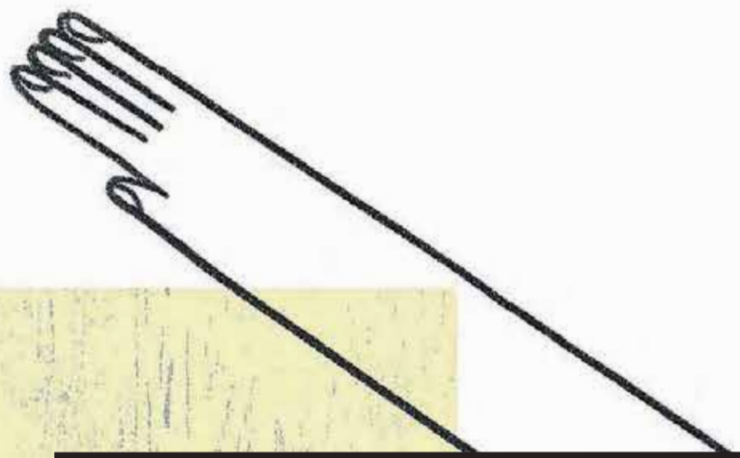
Per a Sagi, la vida sense Elisabeth Mulder no tenia sentit. Però la pressió familiar va ser més forta. Van fer tot el possible perquè no estiguessin juntes. Imaginem-nos el context: família barcelonina de classe alta, la nena és lesbiana, fi de la història. La van forçar a apartar-se de la dona que, com veurem, li havia de canviar la vida. Van aconseguir separar-les el 1932, després d'una lluita familiar ferotge. Aquest fet acabaria provocant un exili doble. D'una banda, poc abans que esclatés la Guerra Civil Martínez Sagi se'n va anar de casa. De l'altra, no va veure mai més Elisabeth Mulder. Mai més. Va trencar amb tot i va desaparèixer del mapa. No se'n va saber res més. Tampoc va deixar cap rastre. Simplement, va desaparèixer.

I ara ve la bona. L'any 1998, l'escriptor basc Juan Manuel de Prada llegeix per casualitat una miscel·lània, *Caras caretas y carotas*, del periodista César González-Ruano, en què descobreix el retrat literari d'una tal Sagi, "*poetisa, sindicalista y virgen del stadium*". Fascinat per aquella precursora anònima, "*catalana musculada y belta*", com la descriu González-Ruano, pregunta, però gairebé ningú la coneix. Malgrat tot, persisteix: rastreja hemeroteques i, fins i tot, aconsegueix recuperar algun testimoni. A Barcelona, De Prada ensopega amb un cunyat de la poeta. L'home, advocat, li diu que Sagi "està morta i enterrada", literalment. De Prada sospita i finalment la troba, amb gairebé noranta anys: Sagi viu a Moià en el més complet anonim, sola. S'hi havia instal·lat des de finals dels anys setanta. Després d'un llarguíssim periple vital, havia decidit tornar el 1975, amb la mort de Franco. De Prada explica que havia escoltat amb la boca oberta el relat de la seva història. Sagi li va anar explicant que durant la conflagració civil havia fet de corresponsal de guerra per al *DailyMail* i *El Tiempo*, de Bogotà. Després, s'havia incorporat a la columna anarcosindicalista de Durruti com a reportera, en marxa cap

Enamorada i separada d'Elisabeth Mulder, va fugir i va arribar a tornar per fer de reportera de guerra a la columna de Durruti

Exiliada a França, es va afegir a la Resistència, va fer de guia per ajudar jueus a fugir i va ser condecorada per Moshe Dayan

Oblidada per tothom, l'escriptor basc Juan Manuel de Prada en va rehabilitar la figura, però va morir en silenci just estrenat l'any 2000



a l'Aragó. Perduda la guerra, s'exilia a França. De Prada descriurà de manera magistral la fugida, amb Sagi creuant l'últim tram dels Pirineus a peu, sota una intensa nevada. A França s'incorpora a la Resistència francesa contra els nazis; la seva tasca consisteix a fer passar jueus fins a Canes i hostatjar-los en un convent. També li explica que havia sigut condecorada per Moshe Dayan per haver salvat jueus de l'Holocaust. L'horror del que havia vist a la guerra la ratifica en la idea de seguir lluny de casa i el 1942 decideix anar-se'n a París, on fa de professora de castellà de l'escriptor André Maurois. Viu a Montparnasse, tradueix i elabora informes per a editorials. A França es llicencia en llengua i literatura franceses. Li correspon, per cert, el mèrit d'haver recomanat la publicació de *Bonjour tristesse*, de Françoise Sagan. Pinta (al carrer), confecciona fulards i decora rajoles.

Silenci misèrrim

Oblidada per tothom, lluny de casa, viu una existència nòmada i sacrificada. El 1950 coneix Claude, enginyer de ponts i camins. Tenen una filla, Patrícia, però Claude mor de manera tràgica (desactivant una mina) el 1957. Un any després mor la filla, amb vuit anys d'edat, de meningitis. Sagi decideix provar sort als Estats Units: dona classes de castellà i francès a la Universitat d'Illinois (Knox College) fins al 1969, any en què decideix que ha de tornar a Barcelona. Però han passat més de tres dècades i ara la ciutat és esquerpa, sorollosa, plena de fum. Pateix d'asma. Publica *Laberinto de presencias*, però el llibre passa desapercebut. El 1978 s'estableix a Moià. Hi viurà fins al 1998, moment en què la poeta rep la visita de De Prada, que, impactat, decideix escriure *Lasesquinas del aire. En busca de Ana María Martínez Sagi*, novel·la biogràfica que ella no arriba a veure publicada. Va morir el 2 de gener de l'any 2000, als noranta-dos anys, en la residència d'avis de Sant Francesc, de Santpedor, en el silenci misèrrim, paradigmàtic, que envolta la seva vida de pel·lícula.

MARI PEPA COLOMER

Amb només divuit anys, Maria Josep Colomer es va convertir en la primera pilot d'avió catalana; gràcies a les seves habilitats de pilotatge, durant la Guerra Civil es va convertir en heroïna transportant ferits en vol rasant amb l'avió ambulància

Quan el 19 de gener del 1931 Maria Josep Colomer i Luque (Barcelona, 1913 - Surrey, Anglaterra, 2004) va aconseguir la llicència oficial de pilot només tenia 18 anys. La notícia va sortir publicada a primera pàgina de *La Vanguardia*, una portada espectacular amb la qual la seva mare es va assabentar que la seva filla havia anat d'amagat a classes de vol. Era la primera catalana que aconseguia ser pilot d'avió, amb detalls biogràfics que fan caure d'esquena. Als vuit anys, Mari Pepa Colomer havia saltat del balcó de casa seva amb un paraigua obert. En lloc de volar es va trencar les dues cames.

Per poder pilotar un avió de passatgers va haver de fer 50 hores de vol de més. Com que no les podia pagar, els mecànics de l'aeròdrom Josep Canudas li van donar un cop de mà. Cada vegada que reparaven un avió li demanaven a ella que el provés. Així va completar les hores que es requerien per obtenir el preuat títol. L'examen final consistia a realitzar un aterratge a l'aeròdrom de Sabadell, però de nit. Com que no hi havia llums, els amics de Colomer van aparcar els cotxes al llarg de la pista per il·luminar-la.

El seu pare, Josep Colomer, industrial tèxtil de caràcter marcadament liberal, havia encoratjat la noia a aconseguir el seu somni. Havia sigut ell qui havia volgut que la nena estudiés a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, entitat històrica creada per Francesca Bonnemaison el 1909, amb la intenció de donar instrucció a les dones obreres perquè poguessin aprendre un ofici i exercir una professió. Mari Pepa Colomer s'ho va prendre al peu de la lletra. El debut es va produir celebrant els populars batejos a l'aire que es feien a l'aeròdrom Canudas, i el 14 d'abril del 1931 va participar en la patrulla que va sobrevolar Barcelona per commemorar la República.

Reclutada per la Generalitat

Quan va esclatar la Guerra Civil, Colomer va ser reclutada per la Generalitat de Catalunya. Li van encarregar tasques de propaganda, d'entrenament de pilots de combat i de transport de ferits de guerra. Aquesta última tasca, delicada, Colomer la portava a terme amb el model d'avió que la va convertir en heroïna i que dominava millor que ningú, el Havilland Dragon, un avió de passatgers, el més gran que tenien els pilots de la Generalitat. Al Dragon només hi cabien vuit persones. L'anomena-

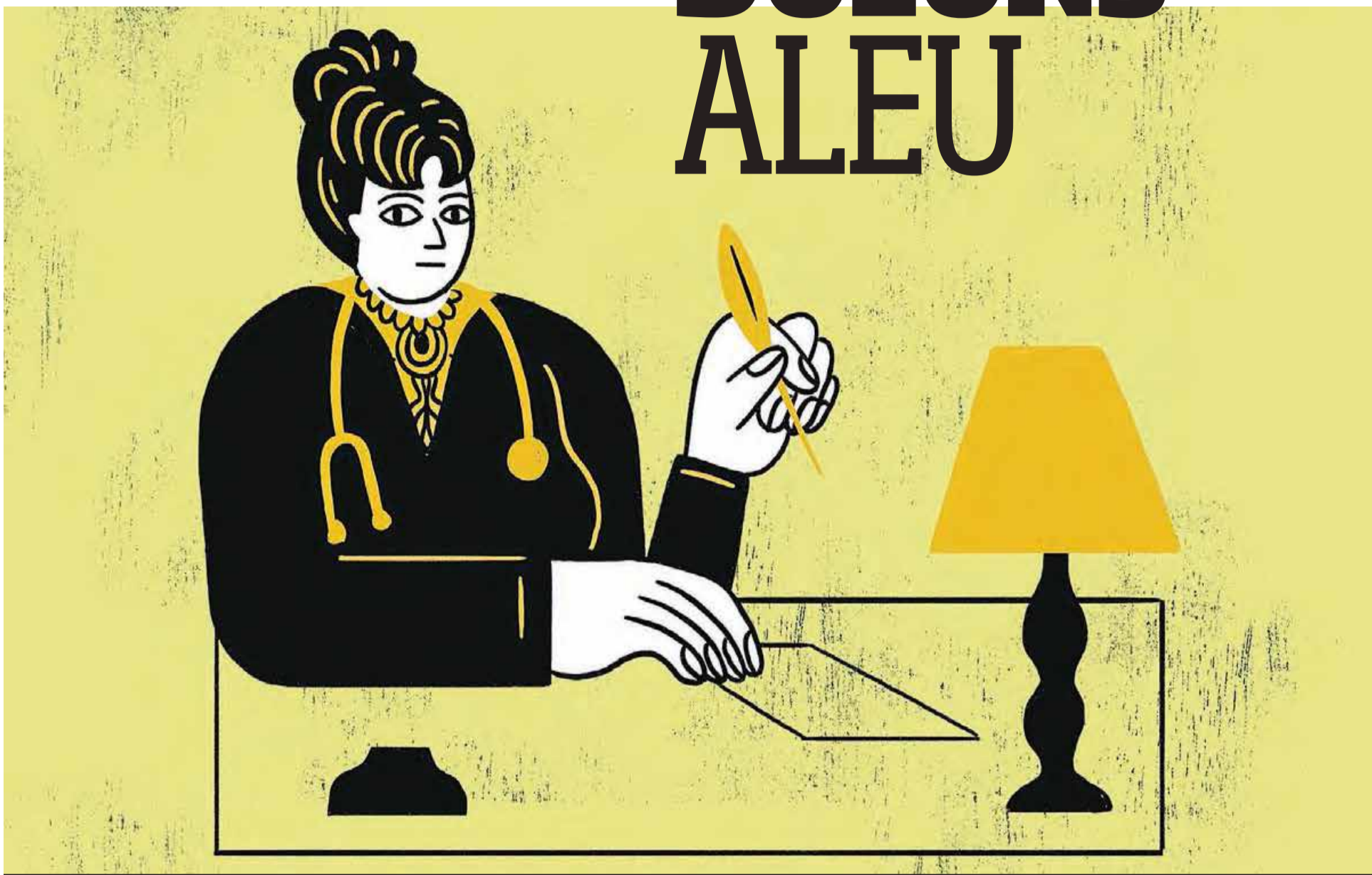
ven el drac ambulància i volava a una velocitat de creuer de 170 quilòmetres per hora, molt més lent que els caces enemics. L'única manera d'evitar-los era volar baix, com més a prop de terra millor. El perill eren els cables i obstacles del terreny, però precisament per això cap enemic volia empaitar Mari Pepa Colomer. Per aquest seguit d'habilitats li havien encarregat entrenar pilots de combat, i també perquè s'havia convertit en una professora excel·lent. El 1935 la Direcció Estatal d'Aviació Civil li va atorgar el títol de professora de pilotatge. El 1936 també havia creat amb altres companys la primera Cooperativa de Treball Aeri de Catalunya i l'Escola Catalana d'Aviació, on també impartia classes. Colomer instruïa els alumnes de l'Acadèmia de l'Exèrcit Popular espanyol en la maniobra del mig looping, "la millor manera de fugir quan et persegueix un caça enemic", segons explicava. Calia fer una tombarella i volar al revés durant una estona, amb l'objectiu d'escapar-se, i potser completar el looping per quedar al darrere del caça enemic per abatre'l. Tot i que Colomer havia arribat a fer proves de llançament de bombes, mai va participar en el front bèl·lic. Es va convertir en heroïna de guerra, de fet, com a pilot d'ambulància amb el Dragon al front de l'Aragó, on recollia els ferits i els portava en vol rasant cap a Barcelona.

Camins dispars

Amb la desfeta republicana Colomer va haver d'emprendre el camí sense tornada. Ho va fer amb el també pilot Josep Maria Carreras, que havia sigut el seu professor de vol i amb qui es va casar. Van tenir dos fills. Van viure un temps a França i poc després a la Gran Bretanya, on ell va participar en la Segona Guerra Mundial com a pilot privat de la Royal Air Force per a Lord Baeverbrook, ministre de l'Aire del govern de Winston Churchill, servei pel qual Josep Maria Carreras va ser honorat amb el títol de Sir per la Corona britànica. Mari Pepa Colomer, en canvi, va abandonar per sempre la professió de volar i es va dedicar a cuidar els fills. Quan va morir, al comtat de Surrey, al sud de Londres, es va recordar una de les seves frases més repetides: "La guerra va acabar amb tots els meus somnis, i ja mai més no he tingut cap contacte amb l'aviació".



DOLORS ALEU



Dolors Aleu, que havia d'anar a la Facultat de Medicina acompanyada de dos escortes, es va convertir en la primera dona llicenciada en medicina a l'estat espanyol, i també va ser la metge que va erradicar la cotilla

Deu minuts d'aplaudiments seguits, pràcticament a les fosques. Els focus només il·luminen les quatre actrius, que saluden i agraeixen l'entusiasme. El públic ha quedat *tocat*. Tothom sap que és l'últim dia de representació de l'obra, però també corre el rumor que al setembre per força l'obra s'haurà de reprogramar. És el dimecres 5 d'abril del 2017. El muntatge *Barbes de balena. O de què estan fetes les cotilles* d'Anna Maria Ricard, basada en la biografia de la doctora Dolors Aleu, la primera dona a obtenir el títol de medicina a l'estat espanyol, es va estrenar fa un mes, el 8 de març, Dia Internacional de la Dona. Des d'aleshores, tots els dies que s'ha representat al petit teatre de la sala Maldà, a les antigues Galeries Maldà de Barcelona, l'espai s'ha omplert a vessar. I, també com cada dia, avui al final de l'obra el tècnic no engega els llums de sala. La major part dels espectadors tenen un nus a la gola. Qui més qui menys està emocionat. La història que t'acaben d'explicar et deixa *tocat*. Per partida doble.

En primer lloc, perquè *Barbes de balena* representa l'odissea de la doctora Dolors Aleu i Riera (Barcelona, 1857-1913),

la primera metge catalana a tots els efectes, i la segona a obtenir el títol de doctora en medicina, una aventura intensa, francament meritòria, d'una barcelonina que, a còpia de resistència i valentia, va haver de superar innumbrables obstacles i convencions socials de tota mena. Primer, perquè la deixessin ingressar a la Facultat de Medicina de Barcelona, el 1874, ben tapada i, per cert, amb el pit enfaixat i vestida com un xicot. I, després, per la tasca incansable i la cursa d'obstacles que va haver de superar per exercir l'ofici de metge, amb més o menys normalitat: una altra odissea. La Dra. Aleu és la responsable d'haver aconseguit, des del petit oasi de la seva consulta de la rambla de Catalunya, 31, una fita històrica: erradicar les cotilles, que precisament estaven fabricades amb barbes de balena, i d'aquí ve el títol de la representació.

I, en segon lloc, l'obra de teatre que acabem de veure emociona perquè la protagonista que interpreta aquesta peculiar pionera de la medicina catalana és l'actriu Núria Cuyàs, rebesneta real de Dolors Aleu.

La seva rebesàvia, filla d'una família de la burgesia barcelonina, va decidir presentar-se el setembre del 1874 a la Facultat de Medicina just acabat el batxillerat al juliol. La intenció era assistir a les classes de primer curs de carrera i aguantar com fos. Només a casa seva van tenir la certesa que la noia, estudiant, llesta i tenaç, persistiria en la idea. Per rebaixar la pressió ambiental, el primer dia de classe es va vestir com un noi i es va posar barret. Era conscient que trencava els motlles socials, morals i intel·lectuals de l'època, que només concedien a la dona un paper domèstic. El suport de casa seva, sobretot del pare, va ser definitiu. Joan Aleu, doctor en farmàcia, era un personatge peculiar. A part de ser el tinent d'alcalde de Barcelona i governador general de Catalunya, era el cap de la Policia Municipal. No va dubtar a l'hora de posar dos escortes a la seva filla per tal que l'acompanyessin a classe. No les tenia totes i l'escàndol va ser notori. El 1879, la noia va acabar la carrera de medicina amb un expedient brillant, però no va aconseguir l'autorització per presentar-se a les proves de llicenciatura fins a l'abril del 1882, que és l'any en què es va aconseguir revertir la ferma oposició del rector de la Universitat de Madrid, l'única on es podien llegir les tesis doctorals aleshores. El títol de la tesi de la Dra. Aleu l'havia fet tirar enrere: *De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiéxico-moral de la mujer*, tota una declaració de principis. Li van posar un excel·lent i la va publicar a la revista *La Independencia Médica* el 1883; va dedicar el treball a Joan Giné i Partagàs, el professor que l'havia animat per evitar que abandonés els estudis. Aleu, que es va especialitzar en pediatria i ginecologia, ja havia aconseguit editar un petit opuscle titulat *Consejos a una madre. Sobre el régimen, limpieza, vestidos, sueño, ejercicio y entretenimiento de los niños*. Per primer cop, un metge, en aquest cas una dona, aconsellava directament, sense prejudicis morals i amb una intenció merament mèdica, sobre aspectes pediàtrics i ginecològics.

Una de tres

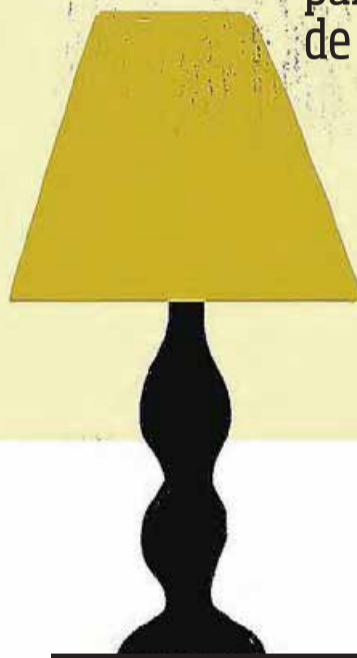
Barbes de balena també explica la història de les companyes d'aventura de la Dra. Aleu a la facultat, dones que igual que ella van posar la primera pedra i van tenir la gosadia de matricular-se per estudiar medicina. Quatre dies abans que la Dra. Aleu es doctorés, ja ho havia fet la Dra. Martina Castells i Ballespí, de la mateixa manera que es menciona una tercera protagonista, la Dra. Helena Maseras, que es va acabar dedicant a l'ensenyament. Dolors Aleu va ser l'única que va poder exercir la professió, durant vint-i-cinc anys i a tots els efectes. Martina Castells va morir de manera precoç i tràgica, de part, al primer embaràs.

La Dra. Aleu va obrir dues consultes a Barcelona, on compaginava la pediatria i la ginecologia. Però és important mencionar la seva tasca de professora d'higiene domèstica a l'Academia de Ciencias, Artes y Oficios para la Mujer, situada al número 10 de la rambla de Canaletes, institució que

Va poder ingressar a la Facultat de Medicina, el 1874, a costa de dur el pit enfaixat i vestir com un noi. I hi anava amb dos escortes

Va trigar tres anys a poder llegir la tesi, 'De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiéxico-moral de la mujer'

Fundadora de la pionera Academia para la Mujer amb la filla il·legítima de Cerdà, va ser la primera dona de la Société Française d'Hygiène



havia fundat el 1885 juntament amb la concertista d'arpa Clotilde Cerdà i Bosch, coneguda artísticament com a Esmeralda Cervantes. Cerdà era una reconeguda nena prodigi de l'època, feia gires per tot el món tocant l'arpa i feia gala d'una sensibilitat social totalment insòlita. Cerdà era tot un personatge. Era filla il·legítima d'Ildefons Cerdà, el famós enginyer dissenyador de l'Eixample de Barcelona, que la va excloure del testament quan es va assabentar que no era filla seva. Amb la Dra. Aleu van fundar aquesta Academia para la Mujer, institució pionera en el món de l'assistència a la dona.

La consulta base, la Dra. Aleu la tenia a la rambla de Catalunya, 31. Va ser aquí on va començar la seva gran batalla personal contra l'ús de la cotilla. Durant anys va promulgar l'erradicació d'aquesta peça de roba. Segons els seus estudis, i que comprovava cada dia a la consulta, la cotilla oprimia greument el tòrax, dificultava la circulació sanguínia i causava desmaís. Gràcies a la seva insistència, així com a la tasca pedagògica que va desenvolupar de manera incansable durant anys, la cotilla va passar a ser història. La Dra. Aleu, de fet, va escriure nombrosos textos de caràcter divulgatiu, orientats a millorar la qualitat de vida de les dones, especialment en l'àmbit de la maternitat, on destaca el mencionat *Consejos a una madre sobre...* Va ser la primera dona que va entrar a la Société Française d'Hygiène, que l'havia acceptat com a membre associat estranger. Dolors Aleu es va casar amb Camil Cuyàs, agent de borsa, i van tenir dos fills.

Arreu del país hi ha diversos llocs que li reten homenatge. A Barcelona, Lleida, l'Hospitalet de Llobregat, Palafrugell i Terrassa hi ha carrers, places i jardins amb el nom de Dolors Aleu, i també un centre sanitari al barri del Putxet de Barcelona. *Barbes de balena*, per cert, es reestrena aquest 19 de setembre al teatre Maldà de Barcelona. Hi serà només fins a l'1 d'octubre. No us la perdeu.

ÁNGELES LÓPEZ DE AYALA

És la feminista més destacada de la nostra història contemporània, entre altres coses perquè va impulsar la primera manifestació feminista a Barcelona, el 1910, sota la bandera de l'emancipació de la dona

Encara que en l'actualitat ja no se'n parli, Ángeles López de Ayala (Sevilla, 1858 – Barcelona, 1926) va ser una de les lluitadores pels drets de la dona més importants, agressives i destacades de la nostra història, una feminista recalçant d'origen andalús, tot caràcter, que va ser empresonada diverses vegades i va patir dos intents d'assassinat. La història d'aquesta sevillana, a cavall del segle XIX i XX, que va venir a viure a Barcelona quan tenia trenta anys, és sens dubte de les més fascinants, i comença en un convent de monges a la petita localitat sevillana de Marchena. Arran de la mort prematura de la seva mare, López de Ayala va viure a casa de diversos familiars fins que va rebre una primera instrucció en un convent d'Osuna i després va entrar de novícia al convent de Santa Maria, a Marchena. Al cap de dos anys ho va deixar. Va decidir que la seva vocació anava per una altra banda i que es dedicaria a escriure. Mentre intentava sobreviure a Madrid, va acabar una novel·la llarguíssima, *El triunfo de la virtud*, de quatre volums, i va iniciar carrera d'articulista en diverses publicacions. Va escriure altres llibres, alguns de força coneguts a l'època –*Los terremotos de Andalucía* o *Justicia de Dios* –, obres d'una agressivitat mai vista, en les quals l'autora atacava directament la monarquia, fet que li va valer el primer empresonament.

Escàndol i sensació

En el mateix sentit, López de Ayala va haver d'abandonar casa seva, llavors a Santander, després que algú intentés matar-la calant foc directament a l'edifici. Amb la mateixa franquesa amb què expressava les seves idees republicanes, va dirigir totes les forces a la causa de l'emancipació de la dona, alguns cops escrivint llibres i peces teatrals amb títols inoblidables, que causaven escàndol i sensació: l'obra de teatre *Lo que conviene a un marido*, del 1880, i la novel·la *Primitivo*, del 1890, amb aquest títol que ja ho diu tot. La seva lluita sense treva va agafar rellevància quan es va traslladar a Barcelona. Entre el 1890 i el 1920, López de Ayala va desenvolupar una activitat frenètica creant i promovent organitzacions, grups i associacions de tota mena en pro de la dona, algunes vegades amb molt d'èxit. Va ser el cas sobretot de la

creació de la Sociedad Autónoma de Mujeres de Barcelona, la primera associació feminista a l'estat espanyol, que el 1892 van fundar tres feres del feminisme: la reconeguda escriptora i espiritista Amalia Domingo Soler, l'anarcosindicalista sabadellenca Teresa Claramunt Creus i la mateixa Ángeles López de Ayala, que no se'n perdia ni una. L'entitat estava situada a l'actual rambla del Raval, i també mantenia una escola laica nocturna, que era gratuïta i tenia per nom Fomento de la Instrucción Libre de Barcelona, al carrer Sant Pau 31. El 1897, la Sociedad Autónoma de Mujeres va passar a ser la Sociedad Progresiva Femenina, dirigida directament per ella, on va impulsar una escola per a nenes i també una de nocturna per a adults. De la mateixa manera, es va fer un tip de fundar publicacions, els noms de les quals també ho deien tot: *El Progreso*, *El Gladiador*, *El Libertador*.

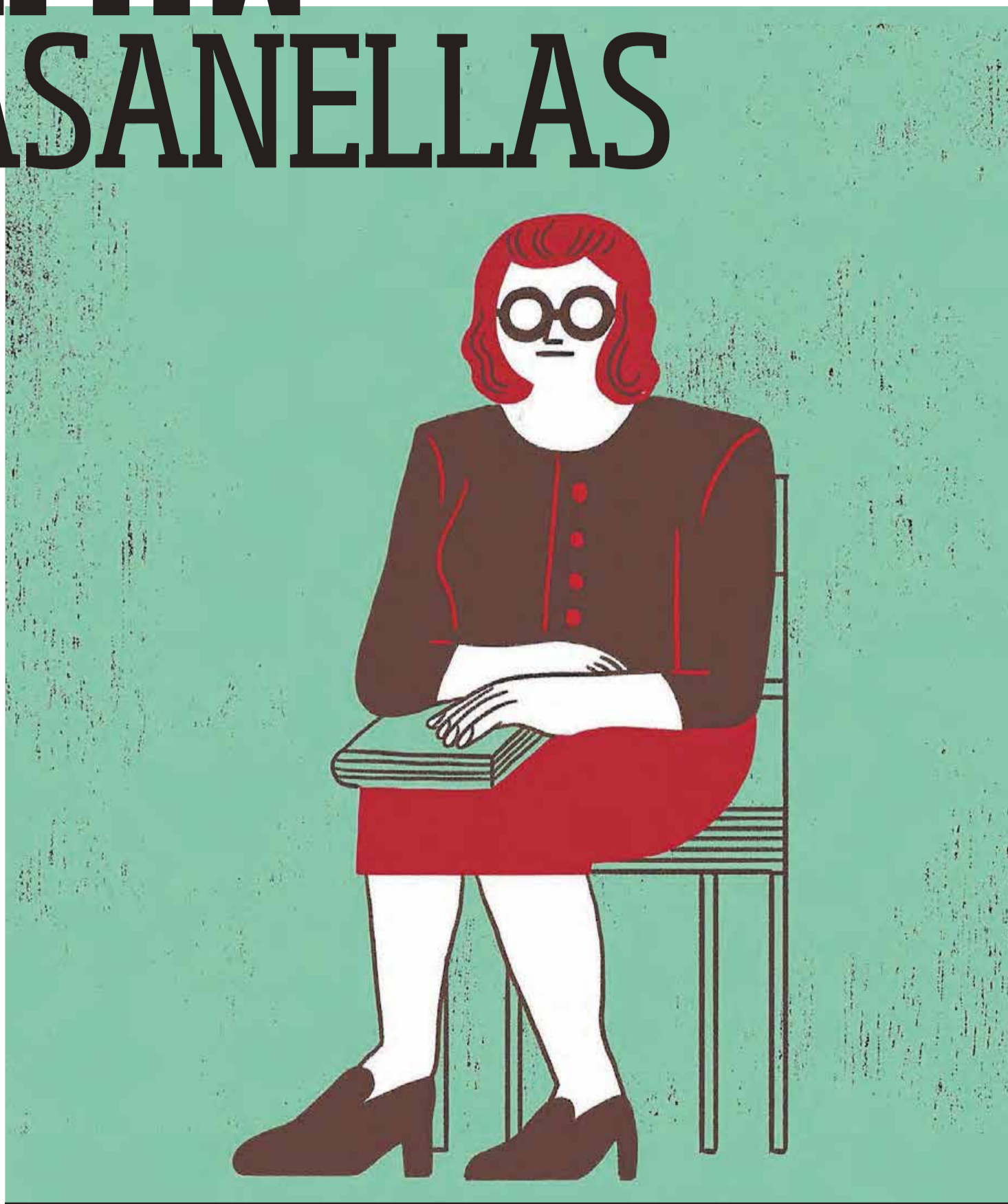
La manifestació i el document

Bàsicament, López de Ayala enfocava la seva lluita en dos camins diferents: el primer, contra el domini de l'Església, cavall de batalla constant des que havia passat pel convent de petita, i el segon, també molt agressiu, contra el que anomenava "la supremàcia masculina". La seva feina periodística li provocava enfrontaments constants amb la policia i les autoritats. Tot i haver sigut detinguda en tres ocasions i haver viscut fins a dos intents d'assassinat, aquesta autèntica gladiadora del feminisme no va donar mai el braç a tórçer. Com més l'atacaven, més convençuda estava de la necessitat de la dona d'alliberar-se tant del domini dels homes com de la influència eclesiàstica.

En tota la seva llarga activitat, però, hi ha un fet que destaca per sobre dels altres: va ser la responsable de la primera manifestació de caràcter feminista a l'estat espanyol, que es va produir a Barcelona el 10 de juliol del 1910, amb cinc mil persones al carrer, majoritàriament dones. La manifestació, convocada en favor de l'educació laica, va rebre l'ajuda dels republicans radicals d'Alejandro Lerroux i va ser un èxit espantós. Duia el lema de l'emancipació de la dona i, de manera col·lateral, es donava suport a una proposta del polític José Canalejas que atacava l'Església. Es va aconseguir lliurar al governador civil un document, signat per més de vint mil persones, en què s'afirmava que les espanyoles eren catòliques però no clericals. L'escrit, evidentment, portava el segell inconfusible d'Ángeles López de Ayala.



PEPITA CASANELLAS

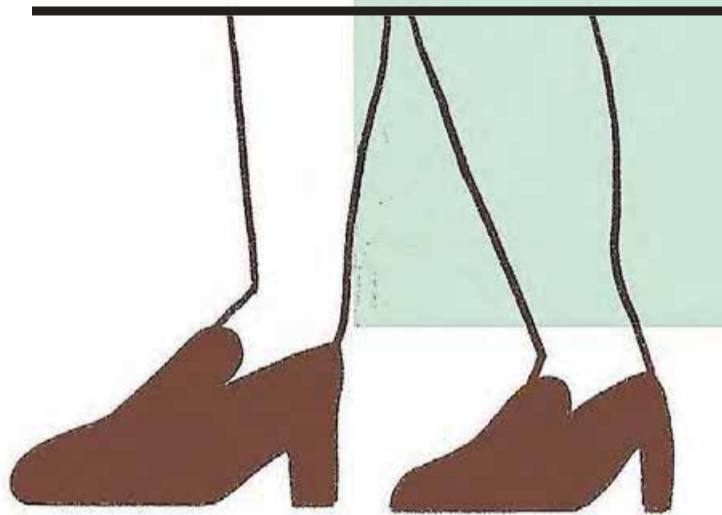


La tasca pedagògica de Pepita Casanellas, la popular mestra de l'Escola de Port de Barcelona (Zona Franca), descrita per Candel en els seus llibres, va demostrar que l'educació era clau per treure els veïns de la situació de penúria

Encara ara, desenes d'alumnes, majoritàriament dones, que van escolaritzar-se a l'Escola de Port, antic barri de la Marina de Sants de Barcelona, actualment batejat com a Zona Franca, recorden la figura menuda de Maria Josepa Casanellas i Escofet (Vilafranca, 1923 - Barcelona, 2007), Pepita Casanellas, que amb disset anys havia arribat al barri per fer de mestra (de les nenes) a l'escola parroquial. El 1940 ningú no es podia imaginar que aquella noia de Vilafranca, sense experiència ni cap tipus de coneixement del lloc on havia anat a parar, no tan sols no marxaria mai més de Port sinó que la seva tasca de mestra (cinc dècades de lluita personal en favor de l'escolarització) i la implicació amb els veïns per fer de l'escola l'eina eficaç per superar amb dignitat unes condicions que en general eren deplorables l'acabarien convertint en un símbol.

Desenes de nenes de Can Tunis, Casas Baratas, el Polvorí, etcètera, les zones més castigades, desprotegides i oblidades de la postguerra barcelonina, on el barraquisme era forma habitual de subsistència de les famílies immigrades, van veure com aquella noia bellugadissa, fent gala d'una humilitat extraordinària, es carregava a l'esquena l'educació i l'avenir de generacions de criatures. Una tasca discreta a redós de la rectoria de Nostra Senyora de Port, on s'havia encaixonat l'escola i on també vivien i treballaven els Candel. Casanellas, la mestra que pren vida en alguns llibres de l'autor d'*Els altres catalans*, s'enfrontava, pràcticament en solitari i des de la modestia ratada del que avui no es consideraria una aula amb les condicions mínimes, a tot un sistema educatiu potentíssim: el nacionalcatolicisme imposat per la dictadura franquista.

En una època en què les noies no podien viure soles, Casanellas havia anat a parar a la rectoria de Port cridada pel rector de la parròquia, Mn. Pere, vilafranquí com ella, bona persona però funest en tota la seva adscripció franquista i les normes encotillades que el regien, que veien fets avui tan normalitzats com la coeducació, amb nens i nenes a la mateixa classe, com una aberració. Sota les ordres de Mn. Pere, Casanellas va viure anys sense quasi poder sortir del recinte parroquial on feia de mestra. Tanmateix, sense saber gairebé res del barri, ho sabia tot a través de les criatures que cada dia assistien a l'escola. Va ser a través dels alumnes, i dels pares i mares, que Casanellas, dia a dia, va anar estenent un sistema tremendament efectiu, molt més enllà del temari i les classes: teatre, música, catecisme, carnets per als vells, classes de català... Gràcies a ella, la parròquia era un focus



Va arribar amb 17 anys des de Vilafranca a l'actual Zona Franca, i va estar cinc dècades lluitant personalment per l'escolarització

"L'educació ho és tot. És com l'aire que respirem. I el més important és que els mestres ensenyem als alumnes a ser persones"

d'activitats, tot el dia i part de la nit, moment en què la mestra passava la cortineta que havia instal·lat darrere la pissarra de la classe i dormia en un petit catre, a tocar d'una prestatgeria atapeïda de llibres.

A part de les feines domèstiques de la rectoria, va aconseguir fer oposicions de magisteri, d'amagat de Mn. Pere, que no volia que se n'anés. Quan les va superar, li van proposar una plaça, lluny de Port. Ho va provar una setmana, al final de la qual va tornar a la seva aula de barri. Quan va anunciar que es quedava, els veïns es van mobilitzar: li van rellogar una habitació, uns li van portar un matalàs, uns altres un llum... Se l'estimaven: havia posat en marxa una veritable xarxa veïnal, de la qual la parròquia, l'escola, ella, era el centre promotor. Eren els principis dels grans moviments d'associacionisme obrer. Havia entrat en contacte amb els Moviments de Renovació Pedagògica a través d'Artur Martorell, a més d'altres organitzacions. En un entorn complicat i miserable en què les criatures tenien poques opcions, va centrar-se en el pinyol que li arribava cada dia a classe: les nenes. S'havia d'afanyar. S'ocupava sobretot de les de nou a dotze anys, edat en què ja es podia començar a treballar, que abandonaven l'escola per incorporar-se al món laboral. Tal com havia dit: "Era dur, ser nena".

"Només he fet de mestra"

La millor descripció de Casanellas apareix en un llibre titulat *Vint mestres i pedagogues catalanes del segle XX. Un segle de renovació pedagògica a Catalunya*, publicat per la Universitat de Vic, on l'autor, el professor Antoni Tort i Bardolet, en el capítol dedicat a la mestra de Port, clava el retrat: "La Pepita Casanellas educava dintre i fora de l'escola, anant a trobar les famílies, sobretot perquè deixessin estudiar les noies". Per a ella, el repté era aquest. També hi diu: "Totes les persones consultades -escriu Tort- parlen de la capacitat empàtica. Els sabia entendre, els coneixia a tots i tenia una habilitat especial per copsar la vida de les alumnes. Al costat de l'acció social i la capacitat d'entendre els contextos familiars, la seva pedagogia és la d'una educació empeltada de cristianisme i d'humanisme que reivindica la dignitat moral i l'ètica personal com el bagatge més útil que es pot tenir a la vida [...], la dignitat per un mateix, els respecte pels altres, la humilitat". Encara més: "Casanellas no va renunciar mai a aconseguir que tot aquell alumne que pogués seguir estudiant tant temps com fos possible".

Candel acabava *Els altres catalans*, de manera significativa, amb el capítol "Els infants del suburbi, aquesta esperança", on indicava que, en efecte, el futur digne per a les noves generacions de les famílies que havien arribat als barris de Barcelona, i a tantes altres ciutats del país, amb una mà al davant i l'altra al darrere buscant la prosperitat, la feina i el benestar, depenia en bona part d'una escola que pogués ajudar-les a créixer i trobar un lloc en la societat, un repté gens fàcil. Però el testimoni més valuós l'ofereix Tort en el seu llibre. És el d'una antiga alumna, Estrella Brun, que recorda Casanellas dient-los: "La vida és molt dura, i la meva tasca és preparar-vos per a la vida". Més endavant, Brun explica: "Tot. Ho va ser tot. Una mestra, una mare, una psicòloga, una amiga... A ella no feia falta dir-li res, tan sols mirant-te als ulls sabia què et passava i mirava d'ajudar-te amb tot el que podia. Amb ella es podia parlar de qualsevol cosa. Era i és una persona molt entranyable i profundament humana que s'estimava amb bogeria els nens i es preocupava pels seus problemes i els de les seves famílies".

L'aliança amb altres personatges del barri, alguns també protagonistes de les pàgines de Candel, com el Dr. Carles Ribas, el metge dels pobres, o Mn. Jaume Cuspinera, el capellà obrerista de la novel·la *Hemos sido traicionados*, amb el qual, per cert, Pepita Casanellas es va casar (s'havien conegut a la rectoria), és clau per copsar la transcendència del missatge pedagògic que sortia d'aquella modesta aula de parròquia. El missatge el resumeix a la perfecció una frase de Casanellas. Al final de la seva vida, quan ja vivia en una residència d'avis, òbviament a la Zona Franca, l'antiga mestra repetia sovint: "L'educació ho és tot. És com l'aire que respirem. És important que els alumnes assoleixin una cultura general, però encara ho és més que els mestres els ensenyem a ser persones i els formem en valors, que són el que veritablement els ajudarà en la vida". Una frase de bandera que Pepita Casanellas, de la manera més simple que es pugui imaginar, encara reblava dient: "Només he fet de mestra".

CLARA HAMMERL



Aquesta mestra d'origen prussià va impactar Mallorca per haver encapçalat la primera escola laica i progressista a Pollença, i per ser la primera dona a dirigir una entitat bancària (1908-1916) a l'estat espanyol, la Caixa d'Estalvis de Pollença

Poques vegades un llibre ha ajudat tant a descobrir de manera eficaç, justa i rigorosa una dona. Clara Hammerl, una dona de paraula, de l'historiador mallorquí Pere Salas Vives, és un petit volum riquíssim que il·lumina de ple la vida i l'obra de la mestra i pedagoga alemanya Clara Hammerl, que per diversos aspectes, sobretot per haver exercit la seva modernitat amb sistemes pedagògics innovadors a la Mallorca de finals del segle XIX, va quedar amagada en un racó de la història.

Salas va descobrir Hammerl, a qui descriu com "un personatge descomunal", quan va fer la biografia del marit, Guillem Cifre de Colonya. Un sant que no anava a missa (Pollença, 1999), personatge també interessantíssim, intel·lectual, mestre i propietari agrari mallorquí fundador a Pollença, el 1879, de la primera escola per a nens i nenes seguint els postulats trencadors de la Institució Lliure d'Ensenyament (ILE), un projecte pedagògic avançat, totalment pioner al sud d'Europa. Però és que l'any següent, Cifre va crear una entitat bancària insòlita, la Caixa d'Estalvis de Colonya, ideada expressa-

ment per fomentar l'estalvi entre els seus alumnes i que, arran de l'èxit, ràpidament es va haver d'obrir a la classe treballadora. Però la biografia de Cifre escrita per Salas va posar l'autor sobre la pista de Clara Hammerl, l'esposa, una mestra prussiana altíssima, molt rossa, luterana, estricta a més no poder en temes aleshores tan poc coneguts a la Pollença de l'època com la higiene. L'enormitat de Clara Hammerl en tots els aspectes, tant en el físic com en el moral, va trencar els esquemes d'aquella Mallorca rural i tancada de manera tan profunda que, tal com afirma Salas, l'obra d'aquesta mestra va quedar irremissiblement tapada, "es va voler amagar", immersa en "l'aura negativa que solia envoltar-la".

Molt més que mestra

Pere Salas, doctor en història contemporània a la Universitat de les Illes Balears (UIB), va descobrir que Hammerl havia fet molt més que exercir l'ofici de mestra a l'escola trencadora del marit. Quan aquest últim va morir, de manera prematura el 1908, Clara Hammerl, lluny d'arronsar-se

i quedar sota l'ombra del difunt, es va posar ràpidament al capdavant de l'escola, de la família, de la hisenda familiar i, sobretot, de la caixa, com a directora de l'entitat. Hammerl és, per tant, la primera dona a dirigir una entitat financera a l'estat espanyol, i segurament també una de les primeres d'Europa.

Clara Hammerl, una dona de paraula, excel·lentment escrit, transmet la força i la passió del personatge per fer-se un lloc en aquella societat pollencina i tirar endavant l'escola fundada pel marit. Es tracta d'una història extraordinària que fins ara no s'havia explicat. Resulta xocant llegir l'autor afirmant que d'ella "no se'n sabia res perquè era una dona [...], una dona ocupant rols d'home". I segueix: "Un tema de debat que encara es tracta en ple segle XXI; el que succeïa fa cent anys, ens pot il·lustrar sobre on som i d'on venim".

Com bé diu Esperança Bosch al pròleg de la biografia, que descriu Hammerl com "una dona forta de cos i d'ànima que, sens dubte, va patir la incomprensió de la Mallorca de l'època", per entendre bé la figura de Clara Hammerl cal entendre primer l'obra de Guillem Cifre de Colonya (el marit), un personatge complex. Salas també ho veu així. Cifre, un d'aquells mestres creadors el 1876 de l'ILE, a Madrid, encapçalat per Francisco Giner de los Ríos i Nicolás Salmerón, seguidors del moviment renovador krausista (Karl Krause), havia nascut a Pollença el 1852. Guillem Cifre havia arribat a Madrid per estudiar dret, "com un senyoret de poble -va escriure Salas-, sense cap preocupació política especial", però sensible a les causes socials i, per tant, preocupat pel progrés de la humanitat. Cifre es va trobar convertit en un krausista, per als quals el progrés, i més concretament la regeneració d'Espanya, era un ideal indefugible. Com bé explica Salas, es tractava d'"un pla d'actuació que partia de la base que tots els éssers humans eren igualment dignes i bons, però que requereien el coneixement i el raonament per arribar a la perfecció o al ser suprem". "L'educació, per tant -segueix dient-, era el mitjà indefugible per crear un home nou". Els mestres eren una peça fonamental. "Els krausistes minimitzaven el monopoli que havia tingut la jerarquia eclesiàstica en l'accés a Déu i l'influx pernicios exercit sobre la ciència i l'ensenyament", diu Salas. Aspectes com la coeducació eren crucials per a la millora social.

El primer centre ILE fora de Madrid

Com a bon krausista, Cifre s'ho va prendre al peu de la lletra, com una missió: va decidir transformar la seva Pollença natal com un primer pas per fer avançar la humanitat. El 1879 va fundar amb una sèrie d'entusiastes col·laboradors mallorquins el primer ILE a Pollença, el primer de l'estat espanyol fora de Madrid. A l'escola de Pollença no s'hi matricularien només els fills de la burgesia, sinó també els de la classe treballadora, dels pagesos, dels menestrals. La fundació de l'escola va quedar unida a la creació de "la primera Caixa d'Estalvis de les Illes Balears de caràcter escolar -segons Salas-, encara que ràpidament va ser oberta a tota la població". Com també explica, en principi la creació de l'entitat havia sigut un recurs educatiu per inculcar el valor de l'estalvi, però aviat va servir com a eina en si mateixa per ajudar a sortir de la misèria les classes més desvalgudes. "A més del valor pedagògic -escriu Salas-, tenia també l'objectiu pràctic d'alliberar els sectors més modestos de l'explotació tradicional dels propietaris rendistes o de l'alta burgesia que s'anava formant amb l'expansió del capitalisme a Mallorca".

El futur marit de Clara Hammerl tenia una gran sensibilitat social, cosa que no està gens malament per a un home literalment ric, que vivia de rendes, d'aquella època. Era propietari agrícola i tenia la cinquena fortuna de Pollença. Adscrit al partit dels republicans, fins i tot havia arribat a ser batlle de Pollença alguns mesos. Cifre era un home enormement viatjat. Intel·lectualment era molt inquiet. El curs 1887-88 era a Alemanya fent uns cursos a la Universitat de Berlín. Va aprofitar l'avinentsa per assistir a unes classes d'alemany i es va enamorar de la professora, altíssima, rossa, ferma, de mirada franca i profunda. Es deia Clara Hammerl i de seguida es van adonar que compartien les mateixes idees i interessos. La noia havia nascut a Prússia, a Bromberg (ara Polònia), el 1858, filla d'un maquinista de tren que ho havia fet tot per donar una educació superior almenys a la filla gran. Clara Hammerl era una luterana de cap a peus, una dona de paraula. Es va comprometre amb Cifre, amb tot el que la paraula *compromís* volia dir per a ella. Es van casar a Berlín el 1889 i aquella noia de caràc-

Prussiana, luterana i krausista, Hammerl no va dubtar a seguir el seu marit per ajudar-lo en els projectes de vida a Pollença

Va saber superar la incomprensió de la Mallorca rural del segle XIX i es va convertir en un referent educatiu, social i empresarial

ter ferri, insubornable, sacrificat, no va dubtar a l'hora de traslladar-se a Pollença, al gran casal on vivia Guillem Cifre de Colonya. Plenament identificada amb la tasca i la missió del marit, l'obra de Colonya, l'escola i la caixa d'estalvis, ho va deixar tot per acompanyar-lo. Igual que ell, Hammerl era una krausista convençuda, que també creia en l'educació com a eina de regeneració social.

L'arribada d'aquella noia gegantina va causar un xoc indescriptible al petit poble de Mallorca. Era la dona més alta que s'hagués vist mai a Pollença. Anava tota vestida de blanc, cosa també inèdita, i aviat va començar a transcendir la importància que donava a la higiene. Ben aviat, la seva rectitud germànica, prussiana, va picar de ple amb el caràcter local, i això va contribuir a la llegenda negra que amb el temps s'aniria formant al voltant seu: "Era impossible de tractar, era de ferro", diu Salas i, enumerant qualificatius que s'utilitzaven a la Mallorca de principis del XX per referir-se a Hammerl, conclou: "Era un mascot". Hammerl, a més, era luterana en una cultura de costums catòlics, on era difícil moure les coses. També xocava que fos tan culta.

El canvi va ser igualment abismal per a ella. La tasca que ràpidament va desenvolupar com a mestra a l'escola incidia especialment en l'analfabetisme majoritari dels pollencins. Tampoc no hi havia cap dona mestra. Es va haver de guanyar un lloc al poble, en l'àmbit cívic i social. Hi havia tot un món entre ella i els mallorquins de l'època, i portava les seves pròpies diferències fins a l'extrem. "Sobretot a nivell moral -apunta Salas-: per a la Hammerl, mentir era pecat capital i la higiene casolana era suprema [...]. Tenia una fermesa moral indestructible [...], gens propensa a l'espontaneïtat ni a la tolerància", ni a aquells aspectes del caràcter llatí que podien derivar fàcilment en corrupció i rebuig de les normes escrites. Per a un mallorquí, la llei era una cosa que s'havia d'es-

quivar més que no pas una norma a complir. Per aquí Hammerl no hi passava. Tanmateix, com bé diu Salas, Pollença tampoc no era cap cas perdut, ni Mallorca tan extremament pintoresca. Hammerl ho sabia, era molt llesta. I encara que adaptar-s'hi no era fàcil, ella hi va creure. I el més important: “Bona part de la població s’adonava que aquella estrangera era a Pollença per donar més que per rebre”.

Hammerl a vegades actuava de manera estranya. Si el marit estava de viatge, assistia a les celebracions del poble tota sola, no com a representant de Cifre, sinó per iniciativa pròpia. De mica en mica tothom la va anar coneixent. Aquella senyora alta, de cabells tan clars, amb els anys es va convertir en una icona, en tot un símbol a Mallorca. A més, la feina, la missió a l’escola, era impecable. Ella i el marit van introduir al col·legi les excursions pedagògiques, cada dijous, “indistintament nins i nines –com diu Sala– seguint fidelment els principis coeducatius de la ILE”. Hammerl va abocar-se en les corals i el cant, i a l’escola els nens podien aprendre francès i alemany. S’hi feien classes per a adults i, per si no fos prou, Hammerl va començar a encarregar-se de la hisenda familiar. Guillem Cifre suportava un volum de feina extraordinari, amb diversos fronts oberts. Salas explica que “la dedicació a l’escola no impedia a Clara ocupar-se d’altres tasques més habituals del seu gènere en aquell temps, educava els seus fills a casa [Antònia, Guillem i Emma] com si d’un mestre infantil es tractés”, però a més també havia decidit ocupar-se dels afers monetaris, i sobretot també entrar més en contacte amb la caixa, que continuava la marxa ascendent, de forma molt més espectacular que l’escola.

L’any 1900 va passar un fet tràgic que ho va trasbalsar tot: l’Emma, la filla petita, va morir de diftèria amb tan sols 5 anys. Guillem Cifre no ho va superar. La depressió se’l va menjar per dintre, a la qual es va afegir una situació econòmica complicada, relacionada amb les propietats i les explotacions agràries que posseïa. Cifre es va anar enfonsant. Finalment va morir a Lió, el 1908. Es va suïcidar llançant-se al Roine.

El llegat de la Caixa d’Estalvis

La notícia a Pollença va caure com una galleda d’aigua freda, però tothom va quedar parat veient que Hammerl, arran del drama, feia el cor fort i es posava al capdavant del banc. Li va sortir la prussiana que portava dins. Lluny d’arronsar-se o de rendir-se al dolor, a la tràgica pèrdua sentimental i econòmica, va continuar amb gran valor, i amb èxit, tant el projecte pedagògic al capdavant de l’escola com el financer. El consell administratiu del banc la va triar com a directora i Clara Hammerl es va convertir en la primera dona a Espanya a dirigir una entitat bancària. “I possiblement d’Europa”, com apunta Salas. Ho era tot: mare, empresària, mestra, banquera.

L’escola que havia fundat Cifre va tancar quan va esclatar la Guerra Civil. L’entitat financera, en canvi, la Caixa d’Es-

Hammerl va recórrer a tot el seu pòsit moral per superar la mort de la filla petita, de diftèria, i el suïcidi posterior del marit

Amb la mort de Guillem Cifre va passar a dirigir la Caixa de Pollença: la primera dona a Espanya que dirigia una entitat bancària



talvis de Pollença, ha perdurat fins avui. Hammerl en va ser la directora entre el 1908 i el 1916. Acabada aquesta etapa, va canviar la missió de Pollença pels fills. Llegeixin el final del llibre perquè és extraordinari. Salas no en fa una hagiografia. No estalvia crítiques al personatge, que havia sigut força dura amb els fills. El capítol dedicat al prometatge de la seva filla Antònia amb un noi que no agradava gens a Clara Hammerl és altament recomanable. Sigui com sigui, la Clara va seguir els seus descendents fins a la mort, que es va produir a l’altra banda del món, a l’Argentina, el 1931. Els Cifre Hammerl van recórrer diversos països amb la intenció d’instal·lar-se a Berlín, però el començament de la Primera Guerra Mundial els va fer canviar d’idea. Durant uns anys, Clara Hammerl va viure a Oregon, als EUA, on el seu fill Guillem estudiava la carrera d’enginyer. Quan la relació amb la filla es va restablir, se’n va anar a viure amb ella i el gendre, a Rufino, prop de Rosario, on acabaria morint. Abandonava aquest món un d’aquells personatges fermes que deixen marca. Hammerl va ser una avançada al seu temps, una dona moderna, que encaixaria perfectament en el model actual de dona treballadora, banquera amb un alt càrrec directiu i fent-se càrrec de la família.

Pere Salas acaba la biografia de Hammerl amb una reflexió oportuna, afirmant que la seva història queda encasellada en el “masclisme imperant, similar a la resta d’Europa, que les tancava a casa sense necessitat de rodar la clau”. “El gran mèrit de Clara Hammerl és que mostrà com s’havia de creuar la porta per anar fins a l’escola o a la caixa vestida com ella volia”. I més endavant la qualifica d’“exemple virtuós per a una època com la nostra, buida i sense compromisos”. De mica en mica, tothom s’ha adonat de la transcendència del personatge. Ningú tampoc no amaga ja la importància que va tenir a escala local. L’any 2013 va ser declarada filla adoptiva de Pollença. També emociona saber que l’institut d’ensenyament de secundària del Port de Pollença, ni més ni menys que un centre educatiu, actualment porta el nom de Clara Hammerl

Barallada amb la filla gran pel marit que va triar, va acabar vivint amb ells prop de Rosario, a l’Argentina, on va morir el 1931

TERESA BARTOMEU

A partir de les seves primeres victòries en competicions, aquesta reusenca va ajudar a posar més a l'abast de les dones la pràctica de l'esquí

Teresa Tissy Bartomeu i Granell (Reus, 1889-1969), també coneguda com la rossa Tissy pel color dels seus cabells, ha sigut la pionera més destacada de l'esquí femení a Catalunya. A començament del segle XX van aparèixer uns altres noms, com Eva Illing, Rosa Puig, Maria Rosich i Montserrat Fargas, però va ser Tissy Bartomeu qui, com a membre del Centre Excursionista de Catalunya (CEC), va donar una empenta remarkable al rol de les dones en aquest esport quan el febrer del 1917 es va proclamar guanyadora de la Copa de la Secció d'Esports de Muntanya del mateix CEC, a Ribes de Freser. Des d'aquella victòria, la rossa Tissy va anar sumant competicions i trofeus, cosa que va fer cada vegada més conegut, o menys estrany, l'esquí femení.

Encara que les proves, l'anomenada Setmana d'Esports de Neu, feia sis anys que es convocaven (des del 1911, any de la primera prova femenina d'esquí a Catalunya), quan el 1917 les competicions es van començar a disputar a Ribes de Freser i a Camprodon l'activitat va esclatar. L'èxit del 1917, just l'any en què Tissy Bartomeu es va emportar la Copa del CEC, va donar un impuls nou i definitiu a la trobada anual, segurament per l'encert de complementar el programa esportiu amb activitats socials i culturals. Però també s'hi ha de sumar un altre aspecte destacat. La pujada sobtada d'aficionats i d'esquiadores a la muntanya, gent que no hi eren habituals fins llavors, va provocar una injecció econòmica a la zona i, també per primera vegada, va trencar l'aïllament hivernal d'aquestes poblacions. Les competicions femenines d'esquí, a més, es van començar a organitzar en coordinació amb la Fédération Internationale des Sociétés Pyrénéistes, fet que els va donar una projecció superior.

A diferència d'alguns països nord-europeus, com Noruega (el gran pioner de l'esquí i dels esports de muntanya), a Catalunya l'afició a esquiar va venir del món de l'excursionisme. Les sortides a la muntanya, tan íntimament lligades a la fundació i a la història del CEC, s'havien iniciat al segle XIX per la necessitat de recuperar el patrimoni històric i cultural del país. S'anava a la muntanya no per fer-hi esport, sinó per dur-hi a terme una activitat cultural i de recuperació històrica. El juny del 1907, un grup de socis del CEC van pujar al Puigmal per encendre-hi el foc de Sant Joan, però el mal temps els hi va impedir. Quan la meteorologia va millorar, van improvisar uns esquís amb fustes i van poder baixar. L'any següent ho van millo-

rar, i aquells primers esquiadors, membres del CEC, alguns dels quals pertanyents a la burgesia catalana, es van fer portar uns esquís de Suïssa, se'n van anar als Rasos de Peguera i van esquiar. L'esdeveniment dels Rasos d'aquella colla de socis es considera l'inici de l'esquí alpí a Catalunya, una pràctica que es va anar estenent a la Molina, a Núria i a més zones pirinenques.

Polèmica entre cultura i esport

El fet que alguns socis del CEC fossin de la burgesia i pugessin a la muntanya tan sols per esquiar va molestar alguns sectors, també gent del mateix CEC. La nova activitat quedava força allunyada de la intenció científica que en principi movia l'entitat. És sabut que la pràctica del nou esport va provocar reticències; fins i tot, va ser motiu de conflictes. La majoria de socis insistien en el respecte als orígens pedagògics del CEC, tan històricament orientat a les sortides de caràcter intel·lectual, més que no pas al caràcter esportiu.

Finalment, l'estiu del 1908, la junta del CEC va aprovar la creació de la Secció d'Esports de Muntanya, amb la qual el 1917 Tissy Bartomeu guanyaria la copa. La sorpresa va ser que, tan bon punt es va haver creat la nova secció, el nombre de socis va augmentar, així que el conflicte inicial entre excursionistes i esportistes es va esvaïr.

A part de tot això, des del començament la presència de dones que esquien i que participaven en les proves es va anar fent més i més habitual. La participació d'assídues com Tissy Bartomeu va estendre la popularitat d'un esport que s'acabava d'estrenar. Ella, per cert, gaudia d'una posició social immillorable. El seu germà, Josep Bartomeu i Granell, enginyer i mecenes musical, tenia una residència a Pedralbes, dita el Jardí dels Tarongers, on celebrava concerts innovadors per al món musical barceloní.

Per la seva banda, la Tissy es va casar amb el Dr. Francesc Carreras Verdaguer, de la Casa Municipal de Maternologia de Barcelona, l'octubre del 1920. Va quedar emparentada amb el món musical barceloní també per la banda del marit. El germà del Dr. Carreras, Antoni Carreras, estava casat amb una filla del pianista i compositor Enric Granados. La Tissy, per tant, era cunyada d'aquesta noia, Natàlia Granados.



MARIA CANALS



Maria Canals va ser la pianista barcelonina que va convertir Barcelona en capital mundial del piano gràcies al concurs que va crear el 1954, el Concurs Internacional de Música Maria Canals Barcelona

Un cop l'any, a Barcelona, els pianos surten al carrer. Es poden trobar dalt del terrat d'una casa, o d'un hotel, o en diversos punts del passeig de Gràcia, davant de la Casa Fuster i fins i tot a l'intercanviador d'un metro, on la gent s'atura embadalida si té la sort d'ensopegar-hi un pianista amb traça. Forma part d'un dels esdeveniments més exquisits de la ciutat, en què qualsevol aficionat o professional pot tocar un piano de cua. És un fet especial que acompanya els dies que se celebra l'anomenat Concurs Internacional de Música Maria Canals Barcelona, que el 1954 va crear Maria Canals, "fent gala d'una força de voluntat, que -com diu la seva biògrafa, Anna M. Dàvila, a *Maria Canals i Barcelona*-, anys a venir, l'ajudarien a posar en marxa un projecte musical d'abast internacional i absolutament inèdit per a l'Espanya de l'època". Es tractava del primer concurs internacional de l'estat espanyol que havia entrat a la Federació Mundial de Concursos de Música, però el certamen sobretot va assolir un fet encara més inèdit: convertir Barcelona en la capital mundial del piano.

Durant quinze dies, desenes de concursants vinguts d'arreu del món s'esforcen al Palau de la Música (al Petit Palau) per mirar de superar eliminatòries i arribar a la gran final. Al guanyador li toca la rifa: momentàniament es converteix en una celebritat i es passa l'any sencer viatjant fent bolos. Però la causa d'això són el conjunt d'activitats que, des de fa anys, la direcció del Concurs porta a terme, amb gent molt especial al darrere, persones que s'ho estimen i que, d'una manera o d'una altra, van tenir relació amb Maria del Remei Canals i Cendrós (Barcelona, 1914-2010). Alguns la van tenir de professora de piano a l'Acadèmia de Música Ars Nova. El record de les classes de Maria Canals sempre és una barreja de dolçor i duresa.

El primer, amb 14 inscrits

El 1948, amb l'ajut de qui poc després s'havia de convertir en el seu marit, l'advocat, escriptor i crític Rossend Llates -un personatge que mereixeria un article a part-, Maria Canals va crear Ars Nova, una escola de música que de seguida es va con-

vertir en referent, a partir de la qual va sorgir el Concurs de Piano Maria Canals, creat l'11 de juliol del 1954, amb només 14 inscrits, 13 espanyols i un belga.

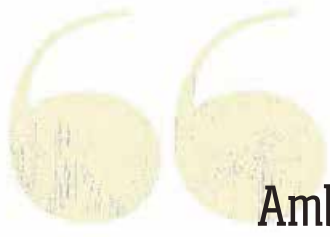
Maria Canals va saber involucrar molt bé la societat barcelonina en el concurs fent que els participants anessin a les cases a practicar; en cases que tinguessin piano, esclar. Cada família es feia seu el pianista assignat: "Que si el meu ha superat la primera prova, que si el meu ha quedat tercer..." Els cuidaven i mimaven com si fossin fills, tal com passa encara avui. L'acolliment dels pianistes en cases particulars és un fet característic del Concurs Maria Canals. Un fet que recorda als antics alumnes l'afecte amb què, després de les duríssimes sessions de les classes, Maria Canals obria una bombonera i oferia una presa de xocolata al nen o nena. Un detall afectuós que contrastava amb l'exigència extrema de la mítica pianista. De fet, els alumnes destaquen que en tots els calaixos de Maria Canals hi havia molta xocolata, que ella menjava en poques quantitats, però tot el dia en picava. "La xocolata dona energia", deia.

Per contra, alguns devots de Maria Canals, els que cada any segueixen produint el miracle anual del certamen, també recorden la seva fermesa de caràcter, a la vegada que són capaços de transmetre la força de voluntat, com deia Dàvila, de la dona que va aconseguir fundar el concurs sota el franquisme, superant adversitats que ara se'ns faria complicat d'entendre. Hi ha una anècdota que sobresurt de les altres, un detall demostratiu del geni de Canals. En qualsevol publicitat del concurs, en el programa d'actes, en el llibret de la final... en cap lloc no hi pot faltar el nom de la ciutat, Barcelona. Maria Canals s'enfadava extraordinàriament si els seus ajudants s'oblidaven d'incloure el nom de la ciutat que organitzava el certamen, per tot el que representava per a ella i la història del concurs en si. Ella, que havia voltat mig món fent concerts i recitals de piano, era conscient de la importància de la marca i que, en el cas de Barcelona, representava un detall especialment important. S'enfadava molt si en els papers no hi veia Barcelona, i ho comprovava. Ben mirat, Maria Canals ha acabat sent considerada precursora a l'hora d'exportar allò que avui coneixem com la marca Barcelona. Maria Canals era conscient del petit miracle que s'havia produït amb el certamen i de l'esforç que costava tot plegat. Coneixia en profunditat el valor immens i el sacrifici del que havia fet des de ben petita: piano, piano i piano.

Per por a una infecció

Els detalls narratius de la biografia de Dàvila estan molt ben cuidats: "Per a Maria Canals –escriu–, la música va ser la seva llengua materna". Una afirmació rotunda que explica l'estil de vida summament estricte que li havia imposat el seu pare, Joaquim Canals, quan la nena havia decidit que es dedicaria a la música. Joaquim Canals no va deixar mai que la seva filla anés a escola. No volia que s'infectés, literalment, dels altres nens. Havia perdut un fill arran d'una malaltia infecciosa i, també pel trauma, va dedicar-se a protegir l'única que li quedava. Durant els deu primers anys, Maria Canals no va tenir contacte pràcticament amb cap altra criatura. Només es tractava amb els seus pares i havia d'anar amb molt de compte. Això "li havia ensenyat a amagar els seus sentiments –escriu Dàvila–, a dissimular totes les seves contrarietats, fossin morals o físiques". Una lliçó de vida que, malgrat tot, li va donar una força de voluntat a prova de foc. Força de voluntat i fermesa de caràcter. Només un artista que s'ha passat hores i hores desenvolupant el seu art pot saber què significa aquest esforç en solitari. Maria Canals era capaç de qualsevol cosa, fins i tot d'acabar fent el que va fer: un concurs que convertís Barcelona en capital mundial del piano.

Maria Canals va consagrar quasi íntegrament els seus 96 anys d'existència a la música, però també a fer alguna cosa per als joves músics amb talent. El seu pare, de fet, era professor de piano, responsable del cicle superior de la llavors Escola Municipal de Música de Barcelona. Va tenir la sort de créixer envoltada de música i rebre les primeres lliçons des de ben petita. La influència del pare, de l'home que no la deixava sortir de petita per por al contagi, i la seva exigència en si, és un punt biogràfic de gran voltatge, que la forma com a artista i persona, però, sobretot, li fa sortir el millor de tot: el caràcter. Quan Maria Canals reconstruís, escrivís, la seva pròpia història en el llibre *Una vida dins la música*, publicat a Biblioteca Selecta, reconstruiria els orígens del seu pare i els de la seva àvia. Només aleshores entendria l'origen de tot plegat i que no som més que el reflex del nostre passat.



Amb una història familiar complicada, la rigidesa que li va exigir el seu pare per dedicar-se al piano marca el caràcter de Canals

La formació musical va passar per Lluís Millet, fundador de l'Orfeó Català, i sobretot per Ricard Viñas, de qui va ser deixeble particular



Maria Canals va formar-se amb mestres destacats, Antoni Nicolau i Lluís Millet i Pagès, fundador de l'Orfeó Català, de qui va arribar a ser deixeble particular. Després de la Guerra Civil Espanyola i un cop mort el seu pare, la pianista va entrar en contacte amb Manuel Blancafort, el compositor, que la va posar en contacte amb el llavors famós pianista Ricard Viñas. Viñas la va acceptar com a alumna en exclusiva i com un cas excepcional, i va apadrinar el seu debut al Palau de la Música Catalana, el 30 de maig del 1942. L'esclat de Canals a nivell internacional va ser fabulós. Tothom quedava embadalit. La suavitat amb què tocava el piano combinada amb el caràcter que imposava a l'instrument eren únics. La biografia recorda els seus inicis a París i recorrent Europa; és la clau del personatge, i segurament lliga amb la capacitat viatgera de molts pianistes que comencen. Va col·laborar com a solista amb importants orquestres de París, Lausana, Sanremo, Barcelona, etcètera, sota la direcció d'eminent directors com Brün, Maurice Le Roux, Jacques Bovy, Eduard Tolrà o Pich Santasusana.

Una excel·lent escriptora

Encara que sembli estrany, ara mateix el lector té l'oportunitat de tocar amb la punta dels dits l'art de Maria Canals, però llegint el que escrivia. Qualsevol que s'endinsi en la lectura d'*Una vida dins la música* s'adonarà que la pianista també era una excel·lent escriptora. Llegint per exemple el perfil que dibuixa del violinista Francesc Costa es podria arribar a entendre quina suavitat punyent aplicava a les tecles del piano. Maria Canals escrivia com tocava el piano, delicadament però de manera directa: "El violinista Francesc Costa era un home d'una lletjor prestigiosa –escriu Canals–, model Paganini, cosa positivament favorable, tractant-se d'un violinista. Era més aviat alt, amb una cabellera negra que li queia sobre les

orelles, i tenia la cara gravada, amb un cutis bru que li donava un aire que hauria estat de tzigani si hagués dut uns grans bigotis refilats; però, com que anava afaitat, resultava més aviat gitano. Tot i ser lleig –segueix escrivint–, quan jo era una nena que començava a freqüentar les classes de l'Escola Municipal de Música, no em feia gens de por ni d'aversi, perquè aquell home tan poc afavorit era, en canvi, dolç i afable amb les criatures. Tot ell irradiava simpatia. Sempre que em trobava, em feia una moixaina i em preguntava què feia i com anaven els meus estudis, etc. Les coses que diuen als nens i a les nenes la gent falaguera i criaturera”. Una delícia.

Però el cop real es produeix al començament del llibre, *Una vida dins la música*, perquè les memòries de Maria Canals comencen rememorant la història de la seva àvia paterna, la mare de Joaquim Canals. És una manera exemplar d'iniciar el llibre, amb la història soferta d'una dona que, de cop i volta, li fa entendre d'on li ve la força de voluntat i el caràcter que la impulsa. Canals era totalment conscient de la seva condició femenina i del gran pas que estava fent ella, en relació a les dones que l'havien precedit. La narració de l'àvia Raimonda és extraordinària. És en el capítol número u, titulat *Història familiar*: “Seguint un costum natural en els llibres de records –escriu Maria Canals–, intentaré explicar, caçant dins la meua memòria, les dades, els esdeveniments més sobresortints del que conec de la meua família, atenint-me estrictament a la veritat i procurant dedicar-hi el mínim espai. Amb aquest esperit començaré dient que els meus avis paternals només van viure junts un parell d'anys. Ella, Raimonda Matavacas i Fiol, filla única d'uns pares benestants, tots fills i veïns de Barcelona, va contraure matrimoni a 13 anys amb el dependent principal de casa seva, Josep Maria Canals, de 35 anys d'edat, fill de Banyoles. Això passava l'any 1858. El dia del casament, la meua àvia Raimonda ja va demostrar la seva fermesa de caràcter. En preguntar-li al sacerdot si volia per marit Josep Maria Canals i Boada va contestar secament: «Si els pares ho volen». El capellà repetí tres vegades la mateixa pregunta sense poder obtenir cap altra resposta d'aquella nena de 13 anys que no estimava gens ni mica aquell home que els seus pares li havien assignat per marit, tenint més en compte la continuïtat del seu negoci i la prosperitat econòmica de la seva filla única que els sentiments d'ella”.

L'esclat artístic

Més de cent anys després, Maria Canals reconeixia la seva força de caràcter en la terrible història de la seva àvia paterna. Explica que del matrimoni n'havia nascut un fill, Joaquim, el seu pare, i que, “quan tingué un any, el seu pare va marxar a Amèrica perquè la seva dona no el va poder aguantar més”. “Els pares de la meua àvia Raimonda –segueix– s'ho van prendre tan malament que la van desheretar, deixant tots els diners directament al seu net”. Maria Canals segueix explicant que, “ella, amb el seu nen, es va refugiar a casa d'una tia seva que de cognom es deia Zacarias, que tenia una fortuna bastant conside-

El pare no la deixava sortir de casa quan era petita, ni anar a l'escola: a la seva història amb la verola hi afegia un fill mort per una infecció

A la fermesa Canals hi afegia grans detalls d'afecte amb els alumnes i amb els concursants, que havien de ser acollits per famílies

Descobrir la història de la seva àvia, que va morir per salvar el seu pare de la verola negra, va ser cabdal per a Canals

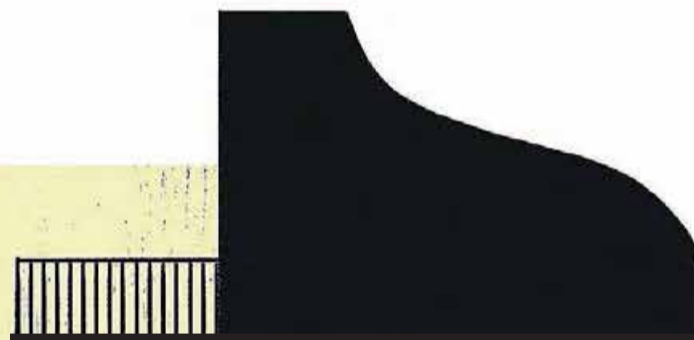


table...” I el més important: “Quan el meu pare tenia cinc anys, descobrint-li una afició incessant per la música, li va posar un professor que era un organista”. L'àvia Raimonda havia descobert el talent artístic de Joaquim Canals i li havia donat una educació musical que acabaria donant fruits molt valuosos, entre altres coses perquè formaria desenes de pianistes, entre els quals Maria Canals. Però encara és més emocionant –i per a Maria Canals també ho va ser– descobrir que l'àvia Raimonda, que havia aconseguit desfer-se del marit amb el qual l'havien obligat a casar-se, havia descobert el seu propi talent artístic i que havia volgut ser pintora. “Quan la meua àvia tenia uns 26 anys, va començar, al mateix temps, a dedicar-se a la pintura, que en el fons havia estat sempre la seva veritable vocació. Amb el gran pintor Marià Fortuny eren parents, i sembla que aquest li havia donat molt consells sobre pintura. A casa –escriu Canals–, tenim un pastel que és el seu autoretrat. La semblança, segons deia el meu pare, és perfecta”. La mort prematura de l'àvia Raimonda, per una epidèmia de verola negra, i la manera com s'havia produït, marquen un punt d'inflexió en aquesta història. El lector entendre la transcendència de tot plegat i que aquestes històries personals són les que marquen. I sobretot per què Maria Canals era conscient de com costava aconseguir les coses i per què es preocupava tant pel seu concurs de piano, un concurs que cada any porta a Barcelona desenes de participants. “La desgràcia va entrar en aquella casa quan la meua àvia Raimonda tenia 26 anys –escriu–. El seu fill, de 14 anys, havia vingut de París per a unes curtes vacances. Una epidèmia de verola negra es desencadenà a la ciutat [Barcelona]. El noi l'agafà. El metge, veient-lo gravíssim, digué que l'única possibilitat de salvar-lo era que fes una suada forta. La meua àvia va escalfar l'habitació amb tots els seus mitjans i li cobrí el llit de flasades. Veient que el seu fill no reaccionava, es va ficar ella mateixa al llit amb el noi. El fill es va salvar, però la seva mare s'encomanà i va morir al cap de cinc dies”.

ROSA TORRAS I BUXEDA

La nou vegades campiona d'Espanya de tennis, amb un palmarès que també inclou una èpica participació en els Jocs Olímpics de París (1924), va portar pantalons tota la vida i va introduir el bridge a Catalunya

Hi ha una imatge inoblidable, demostrativa, que retrata el tarannà i la força irrefrenable de la campiona Rosa Torras i Buxeda (Barcelona, 1895-1986), el nostre primer mite femení de tennis. Una imatge inspiradora i descriptiva de l'esperit de lluita de la nou vegades campiona d'Espanya i que es va produir a París, durant els Jocs Olímpics del 1924. I és que Rosa Torras hi va arribar amb bronquitis. Ni tan sols va preveure la possibilitat d'abandonar. El públic va quedar amb la boca oberta quan va veure que Torras, cada dos jocs, s'asseia a peu de pista i es cobria el cap amb una tovallola per inhalar els vapors d'eucaliptus que bullien en un fogonet.

Com a tenista, Rosa Torras va aconseguir l'èxit de manera indiscutible. Defensava els colors del Real Barcelona Lawn Tennis Club, posteriorment Reial Club de Tennis Barcelona 1899 (RCTB 1899), del qual Rosa Torras va arribar a tenir el número u de sòcia. El RCTB 1899, per cert, va ser pioner en la pràctica del tennis en l'àmbit espanyol. Accedir a les dades oficials de Rosa Torras és ben fàcil, i a tot arreu la barreja d'anys, noms i campionats coincideix: els nou campionats estatals, tant en individual el 1927 com en dobles, del 1928 al 1932, i mixt, el 1929, 1931 i 1932. Cal afegir que Torras també va ser campiona de Catalunya individual en dues ocasions (1919, 1920), de dobles en vuit (1924, amb M. Luria; 1925, amb Maria Lluïsa Marnet; 1926, 1930 i 1931, amb B. Dutton de Pons; 1927, amb C. Fabra, i 1932 i 1933, amb M.C. López de Lerena) i de dobles mixtos en sis (1924, amb A. Juanico; 1926, amb F. Sindreu, i 1928-31, amb E. Maier).

La influència del pare

Com es pot veure, al costat del seu nom a la premsa de l'època hi apareixen els d'altres atletes que, com ella, practicaven el tennis a nivell competitiu. És el cas de la tenista Maria Lluïsa Marnet, que havia jugat en la categoria de dobles amb Torras i havia guanyat amb ella alguns campionats, com el de Catalunya, als anys 20. De fet, les Marnet eren dues germanes. Però el carisma, i un punt d'extravagància, va fer de Torras tot un personatge.

Rosa Torras era filla de la burgesia barcelonina del començament del segle XX. El seu pare, Cè-

sar August Torras i Ferrer, cofundador i president del Centre Excursionista de Catalunya, va ser cabdal en la vida de la filla. La va convertir en un esperit lliure: va decidir que la noia no s'emotllaria als costums de l'època, que resultaven tan restrictius per a les dones en molts aspectes. Cèsar August Torras la va educar al marge del que la societat barcelonina d'aquells dies hauria esperat per a una dona. Des de petita li va deixar portar pantalons, un costum que aleshores era molt inusual i que ella va seguir fins al final dels seus dies. També es va acollir a la moda parisenca de portar els cabells curts, d'estil androgin, i tants altres costums que la diferenciaven: sense anar més lluny, fumava cigarrets amb uns broquets llarguíssims.

Rosa Torras va ser igualment la introductora del bridge a Barcelona, joc amb el qual va obtenir una gran quantitat de trofeus i títols. Quan va morir, l'agost del 1986, va aparèixer un obituari al diari *La Vanguardia*, del 27 d'agost, signat per Alberto Armengol. L'escrit ofería un retrat fantàstic de l'antiga campiona. "Com a pionera del bridge -deia Armengol- en l'actualitat era la degana, i va formar molts jugadors. Com a barcelonina era tot un personatge de l'Eixample. Va viure al passeig de Gràcia durant molts anys". El retrat de Torras es va completant quan diu: "Els que l'havien vist els darrers anys, la descrivien llevant-se al migdia, sempre es ficava al llit tard, sortia amb el seu gos i dues bosses de veces per als coloms, sortia amb el seu gos i dues bosses de veces per als coloms, sortia amb el seu gos i dues bosses de veces per als coloms, sortia amb el seu gos i dues bosses de veces per als coloms, sortia amb el seu gos i dues bosses de veces per als coloms, sortia amb el seu gos i dues bosses de veces per als coloms". Armengol en fa una disseció exacta; destaca el fet que sempre portava pantalons i la descriu carregada d'anells, arracades i collarets, envoltada d'un núvol de coloms.

Una data secreta

També comenta el fet que mai se n'hagués sabut l'any exacte del naixement. A tot arreu s'afirma que l'edat de Rosa Torras i Buxeda era el secret més ben guardat del món de l'esport, encara que sempre és va donar com a data oficial l'1 de gener del 1895. Per contra, sí que se sap del cert la data de la seva mort, el 26 d'agost del 1986. El final de l'obituari és sensacional: "Un íntim seu del bridge li va posar un àlies incongruent en aparença: Das Rosa. Però no era tal, perquè l'article alemany das donava a entendre que Rosa Torras i Buxeda no era ni home ni dona, i sí alguna cosa molt per sobre i irrepètible: un mite vivent".



AURÈLIA PIJOAN

A part de lluitar contra la tuberculosi i dirigir una casa de repòs a Espot, al Pallars Sobirà, la metge i activista lleidatana, líder del PSUC a les comarques de Lleida i de l'exili mexicà, va ser la primera a exercir un càrrec a la Paeria

Poques vegades hem tingut en la nostra història personatges tan fermes i compromesos com Aurèlia Pijoan Querol (Castellserà, 1910 - Ciutat de Mèxic, 1998), la popular Dra. Pijoan, que té una avinguda a Lleida i va desenvolupar una de les labors polítiques més intenses del segle XX català, sempre en defensa de la llibertat de la dona i sempre sota la bandera del comunisme. Militant del PSUC des del 1936, Pijoan no va afiliar mai amb els seus compromisos. Ho van poder comprovar els lleidatans quan, la que havia sigut escollida secretària general de la Unió de Dones de Catalunya de Lleida, organització antifeixista nascuda a Barcelona el 1937, va ser nomenada regidora de l'Ajuntament de la capital de la Terra Ferma (sempre representant el PSUC), entre setembre i octubre del 1937. La Dra. Pijoan era la primera dona que exercia un càrrec de representació municipal a la Paeria de Lleida (duia a terme les funcions de la regidoria de Sanitat) i de seguida es va posar a fer mítings i conferències per tot el país, amb una intensitat mai vista, que repuntava amb unes contundents intervencions en programes de ràdio, incidint sempre en la necessitat de mobilitzar les dones per a la causa republicana. Semblava que li anés la vida.

Llicenciada en medicina el 1933, a cavall de les universitats de Barcelona i València, havia començat a treballar al Laboratori Municipal de Lleida, on es va especialitzar en la producció de la vacuna contra la tuberculosi. Però quan va esclatar la Guerra Civil, la Dra. Pijoan va reaccionar ràpidament. Va semblar que es multiplicava: atenia combatents a l'Hospital Intercomarcal de Lleida i també es va posar a dirigir, al Pallars, una casa de repòs per a pacients amb malalties respiratòries, habitada a Espot.

Amb les germanes

Per entendre el personatge, és bàsic entendre l'ambient de lluita que es vivia a casa seva. Aurèlia Pijoan pertanyia a una família lleidatana profundament comunista. De fet, quan havia assumit el secretariat femení del PSUC a Lleida i comarques ho havia fet amb les seves germanes Avelina, Palmira i Elena. Estaven casades amb la causa, literalment. L'Avelina estava casada amb el destacat dirigent Pere Ardiaca i Martí i, per la seva banda, la petita, Elena Pijoan, casada amb Àngel Larrauri de Pablo, va formar amb ell una potent cèdula de resistència comunista durant el franquisme a Lleida.

La Dra. Pijoan s'havia hagut d'exiliar, primer a França (1938) i l'any següent a la República Dominicana, on va passar una temporada a la colònia agrícola El Seibo, en plena selva. Després d'un breu període a Cuba, finalment es va instal·lar a Mèxic, on va tenir els seus tres fills. Òbviament, la causa comunista va seguir sent el tema central a casa. El 1938 s'havia casat amb Luis Pérez García-Lago, destacat militant comunista, que a Mèxic seria nomenat secretari general del PSUC.

Ajuda als exiliats

Malauradament, també a Mèxic Pijoan va abandonar la professió mèdica, però es va dedicar, encara amb més intensitat, a allò que realment l'apassionava: l'activitat política. Va fer-ho com a militant del PSUC i de la Unió de Dones de Catalunya (UDC), un grup molt actiu de catalanes exiliades a Mèxic, del qual la lleidatana va assumir la secretaria general. Des de la UDC s'havia engegat una important campanya d'ajuda econòmica als exiliats catalans, sota el nom de Comitè Executiu del Patronat d'Ajut als Patriotes Catalans. També des del primer moment Pijoan havia format part de la Unió de Mujeres Españolas en México, que bàsicament reunia dones comunistes i republicanes. Com sempre, Pijoan hi va ficar la banya i s'hi va comprometre, a fons. De fet, va ser-ne vicesecretària primera i, més tard, secretària general. Durant els nombrosos discursos antifranquistes que va protagonitzar a Mèxic, Pijoan va seguir demostrant la irreductibilitat de les seves idees, una lluita antifeixista recalcitrant que mai oblidava el paper de la dona. Cap ocasió era desaproveitada per reivindicar-lo.

El 23 de maig del 1953, al Salón Orquídea de Mèxic, va fer referència a un dels seus ídols i va exclamar: "Franco es la guerra, ya lo dijo Dolores Ibárruri". I també: "La paz mata a Franco porque su régimen solo vive para la guerra". Al final, com sempre feia, no oblidava el quid de la qüestió: "España, con Franco, se está convirtiendo en una colonia yanqui y en cabeza de puente del imperialismo. La carrera de armamentos de los gobiernos belicistas empeora cada vez más la situación de la mujer". El 2008 Pagès Editors va publicar Aurèlia Pijoan, de la Lleida republicana a l'exili de Mèxic, d'Antonietta Jarne, un retrat de la primera dona que va exercir un càrrec a la Paeria.



MARIA LLONC



Maria Llonc, fundadora al segle XVI de l'Ospedale degli Incurabili de Nàpols, va convertir aquest hospital en un centre modèlic. Fundadora també de les Clarisses Caputxines, va crear un equip d'infermeres reclutant prostitutes

A casa nostra, el nom de Maria Llonc no li sona a ningú. En canvi, al sud d'Itàlia, sobretot a Nàpols, tothom coneix la increïble aventura de "la catalana" (els escrits la presenten així) que el 1522 va fundar un complex hospitalari, Santa Maria del Popolo degli Incurabili, que encara avui funciona i que està situat a la Via Maria Longo 50, anomenada així en honor a la fundadora i a l'enorme transcendència social que va tenir la seva obra. La història de Llonc, que té per context una època complicada i en una ciutat infestada per la sífilis, on la prostitució era un veritable problema de salut pública, està plena de detalls fabulosos. Quan només feia sis anys que havia inaugurat l'hospital, una epidèmia de pesta va assolir Itàlia, en especial Nàpols (1527-29). Hi van morir 50.000 persones, però al centre que dirigia Llonc no s'hi va registrar cap decés, no almenys per pesta. Tampoc cap empestat. Ni un.

La intel·ligència organitzadora de Maria Lorenza Longo, la monja lleidatana que llavors ja era coneguda per curar amb les pròpies mans els malalts més extrems, amb el risc de contagiar-se, va començar a fer famós el centre pel servei constant

de neteja i perquè hi havia creat el primer equip d'infermeria amb prostitutes del carrer. Amb aquest grup de *convertite*, Llonc havia portat les seves normes d'higiene fins a límits insospitats i havia aconseguit que l'Incurabili fos un espai que ni tan sols la pesta fos capaç de traspasar.

Nascuda Riquença

Segons un estudi titulat *L'ospedale del reame. Gli incurabili di Napoli*, publicat a l'editorial Il Torchio della Regina i promogut per la Fondazione Pasquale Valerio per la Storia delle Donne, amb textos dirigits per la historiadora napolitana Adriana Valerio, Maria Llonc va néixer a Lleida entre el 1460 i el 1465. Nascuda Maria Riquença, va començar a firmar amb el cognom Llonc quan es va casar amb el canceller Joan Llonc, valencià, que el 1506 s'havia traslladat a Nàpols quan va ser nomenat membre del Consell Reial de Ferran el Catòlic per al virregnat de Nàpols. Arran d'una malaltia que l'havia deixat tetraplègica (la hipòtesi més ferma apunta a una artritis reu-

matoide), havien desaconsellat a Maria Llonc (els italians en diuen Longo) anar a Nàpols amb el marit. Però ho va fer. Era tot caràcter. Quan ell va morir (1508), desoïnt també els consells dels altres (era molt feta a la seva), va decidir quedar-se a Nàpols i conservar la posició de prestigi. Llonc tenia grans contactes i un bon nombre d'amistats d'alta posició social. També posseïa una fe a prova de bombes. Era creient a més no poder. El juny del 1509 va fer un pelegrinatge al santuari de la Mare de Déu de Loreto que li va canviar la vida. Va anar-hi amb la seva filla i el gendre, Edoardo d'Alençon. Durant la missa es veu que va sentir que s'enfortia: davant la sorpresa de tot-hom, es va aixecar i va començar a caminar. Arran d'aquest fet, a part de començar a firmar Maria Lorenza Longo (en honor a la Mare de Déu de Loreto), actualment té una causa de beatificació oberta que la podria acabar convertint en santa.

A partir dels esdeveniments de Loreto, Maria Llonc va adoptar l'hàbit de terciària franciscana i vots per dedicar-se als malalts, o sigui, es va fer monja, circumstància que la va llançar a una obra caritativa impressionant, amb una espiritualitat fortíssima encara més impressionant. Quan li van proposar la creació d'un hospital a Nàpols per acollir incurables (el primer Ospedale d'Incurabili s'havia fundat a Gènova), el repte li va anar com anell al dit. S'hi va abocar de ple i aviat el primer local (San Nicola) li va quedar petit, fet que va culminar amb el trasllat al nou Ospedale Santa Maria del Popolo degli Incurabili, el 23 de març del 1522, amb una imatge inesborrable: els malalts de San Nicola, els incurables de Llonc, sifilítics, dementes, moribunds, esguerrats, creuant els carrers de Nàpols amb croses o sota el braç del personal que treballava –gratis– per a la monja lleidatana. Llonc va assumir-hi el càrrec de *rettora* o *gubernatrix*, com descriu Valerio, amb el suport de les autoritats civils i religioses que la secundaven políticament i econòmicament.

Institució d'avantguarda

Però a l'hospital, fins a la seva mort el 1539 a Stalletta, el més espectacular va ser ella. Gràcies al respecte que s'havia guanyat en les institucions laiques de Nàpols, va ser capaç de crear un model de govern autònom i eficient sense precedents. L'hospital va créixer i va convertir-se en una institució d'avantguarda, precursora dels sistemes de sanitat pública, amb capacitat per a 2.000 malalts. Metges i estudiants de tot Europa s'hi traslladaven per aprendre-hi medicina. L'edifici dedicava un apartat a l'estudi de les herbes medicinals, amb hort propi i farmàcia. Al l'hospital de Llonc s'hi va practicar per primera vegada l'anestèsia, fins llavors inèdita.

L'Incurabili de Nàpols es va situar a l'avantguarda en la cura de la sífilis i les obstruccions urinàries. La preocupació màxima de la *gubernatrix* eren les malalties infeccioses i, per tant, va focalitzar la seva tasca a convèncer les prostitutes, principals víctimes de la sífilis, perquè ho deixessin. S'hi agenollava, els implorava que anessin amb ella a l'hospital i, en alguns casos, els havia pagat de la seva butxaca el que guanyaven en

Nascuda a Lleida, el seu matrimoni amb el valencià Joan Llonc, conseller reial de Ferran el Catòlic, la va dur a Nàpols el 1506

Molt creient, un pelegrinatge al santuari de Santa Maria de Loreto li va canviar la vida: va fer els vots per dedicar-se als malalts

L'hospital per a incurables que va fundar va ser un model per a metges de tot Europa. Llonc té oberta una causa de beatificació



un dia de feina. Al centre els ensenyava què hi podien fer, i cal tenir en compte que Llonc era una persona realment convincent. Fins i tot n'havia aconseguit casar algunes. L'objectiu era reclutar-les per tenir cura dels malalts, col·laborant amb metges, barbers i sacerdots que hi treballaven.

Interessa destacar el model d'organització posat en pràctica per la fundadora, que posteriorment van seguir els seus successors, perquè realment Llonc va inventar-se una forma de voluntariat, característica més destacada de l'estructura de l'Incurabili, des del moment en què, sense retribució, un seguit de voluntaris, sovint de les famílies més adinerades de la ciutat, es carregaven a l'esquena el pes de l'assistència als malalts. També va crear un patronat amb membres de l'elit napolitana perquè l'ajudessin econòmicament en la seva tasca.

Abnegació

L'abnegació i la religiositat de Llonc eren realment elevades. En ella, tot anava lligat: religió, hospital, assistència, malalts. Va ser ella qui va atraure els primers frares caputxins a Nàpols, captivats per la seva tasca. Aquest lligam explica el fet que la lleidatana acabés fundant un orde religiós, les Clarisses Caputxines, el 1538.

Però el significat d'aquesta història, com recorda Adriana Valerio, "és el magnífic exemple de la fundadora, una dona de fe senzilla, que, viuda i ja gran, va tenir la força per tirar endavant una instància tan radical de renovació de la cristianitat, d'una manera activa, concreta i anticipadora dels temps". Però la feïnada, de manera íntima i encara més concreta, que va fer Llonc va permetre millorar el món de la dona en el petit àmbit del seu hospital. N'és una mostra clara la frase que va fer inscriure a l'entrada del centre, una frase que ho diu tot i que encara avui s'hi pot llegir: "Qualsevol dona, rica o pobre, patrícia o plebea, indígena o forastera, mentre estigui embarassada, que piqui a la porta i se li obrirà".

TERESA MAÑÉ

Figura clau de l'anarquisme i del feminisme catalans, Teresa Mañé, la mare de Frederica Montseny, va ser pionera com a mestra laica molt abans que arribessin les escoles laiques de Francesc Ferrer i Guàrdia

Si bé la majoria de referències donen com a oficial que Teresa Mañé i Miravet va néixer a Vilanova i la Geltrú, en realitat va néixer a Cubelles, el 1865. És simptomàtic, a la vegada que alarmant i curiós, que s'hagi aprofundit tan poc en la vida i obra d'una dona que, ras i curt, ha sigut la forjadora de l'anarquisme a Espanya. Teresa Mañé, que també hauria de constar en un lloc destacat en la història per haver exercit de mestra laica abans que ningú, no s'ha tingut prou en compte: només figura de manera tangencial com a mare de la també líder anarquista Frederica Montseny, la primera dona que va poder ser ministra a Espanya (1936-37), i com a esposa del reusenc Joan Montseny, el pare de Frederica i personatge molt destacat del moviment anarquista.

Encara que tots tres, pare, mare i filla, és probable que siguin els pensadors anarquistes més remarcables que hi ha hagut a Europa, precisament pel seu eclecticisme i esperit crític dins del moviment va ser Teresa Mañé qui va marcar el marit i la filla, per la seva intel·ligència i per l'originalitat d'un pensament que, senzillament, anava vint anys avançat. Teresa Mañé va fer de l'educació i la difusió de la cultura entre les classes treballadores eines per a la revolució social. I va començar de manera brillant com a mestra laica, amb tan sols vint-i-dos anys, a Vilanova i la Geltrú, on els seus pares tenien una fonda (Fonda Jardí), creant una escolta exclusivament per a nenes. Va ser la primera escola laica de l'Estat i ella la primera a exercir-hi de mestra, molt abans que Francesc Ferrer i Guàrdia engegés les conegudes campanyes en pro del laïcisme.

Un èxit vist com una amenaça

A l'escola, a part de les nenes, de 7 a 9 del vespre s'hi seguien donant classes amb l'objectiu que hi poguessin assistir els treballadors de la zona. El caràcter de Teresa Mañé, molt fort, va fer que aquella experiència pionera, laica, assolís un èxit inesperat i total. La influència de l'escola que havia obert aquella anarquista empedreïda, on de cap de les maneres no s'ensenyava religió, va fer que alguns vilanovins de seguida la veiessin com una amenaça. Sota el pseudònim de Soledad Gustavo, des de les pàgines de publicacions llibertàries com *El Vendaval*, Teresa Mañé / Soledad Gustavo es defensava dient que les escoles laiques no eren "semilleros ni de fanáticos católicos ni de fanáticos antireligi-

osos", una afirmació que rematava amb la frase que va donar títol a un famós article reivindicatiu, aparegut justament a *El Vendaval* l'abril del 1888: "El laicismo no es ateo". Els articles que publicava en tantes altres publicacions de l'època, de caràcter llibertari, com *El Productor*, *La Tramuntana* o *La Revista Blanca*, que ella mateixa editava i administrava, causaven furor. Teresa Mañé era una anarquista diferent, antidogmàtica, molts cops enfrontada als dirigents de la CNT, sobretot perquè ella es negava a renunciar a la seva terra. Com a feminista tampoc agradava a les feministes de llavors perquè defensava les responsabilitats familiars. El futur marit, Joan Montseny, se'n va enamorar llegint un dels seus articles i la va anar a trobar. Estaven fets l'un per a l'altre. Tal com explica l'historiador cubellenc Joaquim Micó en un estudi biogràfic sobre Teresa Mañé (*Retrats*, número 16), es van casar civilment, el 1891, i "el dia del seu casament van regalar als amics un opuscle, en realitat dues cartes, que volien ser cartes d'amor però que reflexionaven sobre la naturalesa humana i la raó".

Activitat a la baixa per la filla

Teresa Mañé se'n va anar a viure a Reus amb Joan Montseny i hi van crear una escola, *Escola Nova*, similar a la que havia fundat ella a Vilanova, però mixta. Ell s'encarregava dels nens i ella de les nenes. El reconeixement a la tasca pedagògica i política de Montseny, anarquista extraordinàriament polèmic, amb empresonaments i judicis constants, va deixar a l'ombra la immensa vàlua intel·lectual de l'esposa. La seva activitat com a escriptora, i com a traductora, va minvar encara més amb el naixement de la filla, Frederica Montseny. Es va voler ocupar personalment de l'educació de la nena. De fet, Frederica Montseny no va anar mai a escola: "Temia -explicava, parlant de la seva potent mare- que la meva educació estigués en mans de tota o gairebé tota l'Església o influïda pel catolicisme, així que es va dedicar a la meva ensenyança, a la meva consciència, però donant-me sempre llibertat per escollir el meu camí". Que va ser l'anarquisme. Teresa Mañé va morir el 1939, a l'Hospital de Sant Lluís de Perpinyà, de càncer de còlon. Tenia 73 anys i acabaven de travessar la frontera amb la filla, cap a l'exili.



CARME KARR



Feminista impulsora del vot de les dones, va ser també la primera periodista catalana que va professionalitzar l'ofici, sempre des d'una òptica conservadora i en favor de la cultura de les dones com a gran solució

Hi ha dos moments lligats en el temps, dos instants de la nostra història que encapçalen un llibre de l'historiador Pep Martín Berbois, *Ignorades però desitjades*, publicat a Contravent, en què es transcriu un trosset del text que la periodista i escriptora barcelonina Carme Karr i Alfonsetti (Barcelona, 1865-1943) va escriure a la revista *L'Avenç* el 1910, sota el títol "Cultura femenina: estudis i orientacions": "Eh, senyors! Els qui en nom de la llibertat veniu a trepitjar els nostres sentiments més preuats, les nostres tradicions més venerades!... Som aquí, nosaltres, les dones [sic]: ¿Sabeu?..." Es tracta d'un text típicament Carme Karr, un seguit de frases apel·latives als homes, i que té resposta de continuïtat en el temps, precisament de la mà d'un net, el polític i advocat Josep M. Ainaud de Lasarte.

En el seu discurs de la sessió plenària del 14 de desembre de 1982, al Parlament de Catalunya, deia: "Progressem en el camí de la democràcia i de la llibertat perquè, si bé els diputats al Parlament del 1932 ja foren elegits per sufragi directe i no corporatiu com a les antigues corts, encara hi ha-

via una gran part del poble català que no tenia vot. Ens referim, naturalment, a la dona, que no podia elegir ni ésser elegida. Avui, en el nostre Parlament, la dona té el lloc important que es mereix". De manera velada, Ainaud retia homenatge a l'àvia que tant l'havia marcat i que, com algun cop havia dit ell mateix, no havia estat mai prou reivindicada per destacar-ne la importància del seu exemple i la valentia del que va afrontar: el trencament d'una de les convencions socials més arrelades de la nostra història contemporània, com és el vot de la dona. La tasca periodística de Carme Karr, juntament amb la d'altres dones com Dolors Monserdà, però sobretot ella, portaria les dones a votar per primera vegada a l'estat espanyol. Una lluita en favor dels seus drets, al capdavant d'una generació de dones cultes, lluitadores i treballadores que va culminar efectivament amb el vot femení. Una fita remarcable en la història de les dones que, pel fet de ser-ho, no estaven dotades per exercir aquest dret, i tants d'altres, tot i representar el 60% de la població.

Carme Karr, que les biografies defineixen amb un reguitzell d'adjectius –feminista, pacifista, musicòloga i també publicista– ha de ser considerada sobretot com la primera dona que va exercir el periodisme tal com l'entenem en l'actualitat. Va normalitzar el fet que una dona pogués escriure a les revistes i els diaris. I que hi parlés de temes punyents. Amb els seus escrits, Carme Karr proclamava que les dones s'havien de dotar d'eines que els permetessin exercir una professió, però que també els permetessin exercir els seus drets. Es tracta d'una infinitat d'articles que Karr, que va quedar convertida en la gran promotora del feminisme a la Catalunya de principis del segle XX, escrivia a la revista *Feminal*, una publicació que va dirigir durant deu anys, des del 1907 fins al 1917, i en la qual acostumava a signar amb el pseudònim de Joana Romeu. Va escriure en gran quantitat de publicacions com el *Diariode Barcelona*, *La Veu de Catalunya*, la mítica *Ori Grana*, *Ofrena*, *La Mainada*, *El Día Gráfico* i *Las Provincias*, molts cops també amb un altre sobrenom, el que realment la va fer coneguda: Xènia.

La "sana polèmica"

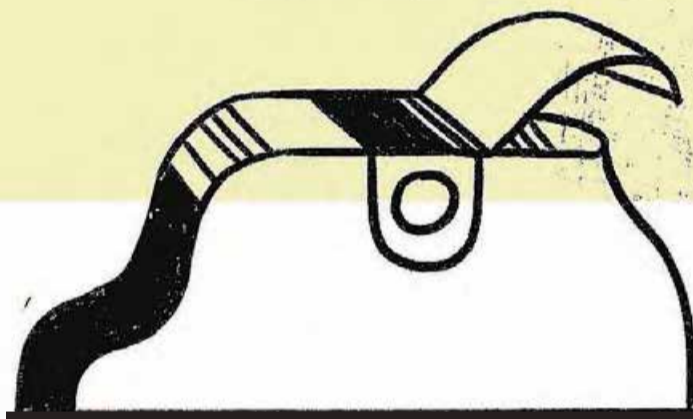
Els lectors esperaven amb delit llegir el to elegant i desafiant amb què, el 1906 i sota aquest apel·latiu, per exemple, va interpellar directament Eugeni d'Ors, que signava Xènius, a *La Veu de Catalunya*. La "sana polèmica", com explica Pep Martín en el seu llibre, va sorgir arran d'una carta que Karr va enviar a D'Ors el 7 de setembre del 1906, però que va ser publicada una setmana després a la revista *Juventut*. L'escrit és ideal per entendre el to de Karr, que en aquest cas retreia a D'Ors la particular visió que tenia de les dones: "Vostres gloses ens han parlat sovint de la dona, però tot de la dona hermosa: de la Catalana hermosa. En tot d'acort –sempre–, amich Xènius, plaume celebrar vostre bon gust, y remerciarvos de vostre gentil interès. Y tant més desinteressada hauria de semblarvos ma reconeixença, que si'm coneguessiho compendriau que hi ha lletges que no coneixen l'enveja... (potser perquè creuen en la llei de Compensacions)". Karr rematava D'Ors preguntant: "[...] Què'n penseu de la dona Catalana baix el punt de vista de la Inteligencia –de la Percepció–, de la Cultura, de la Utilitat social?"

Encara que D'Ors va tardar gairebé un mes a respondre a la carta, finalment ho va fer en la seva cèlebre columna del *Glosari* a les pàgines de l'òrgan periodístic de la Lliga Regionalista, *La Veu de Catalunya*. Xènius replicava Xènia i li retreia la gran absència de dones en el món cultural, una absència que, òbviament, era deguda al fet que els homes no facilitaven la incorporació de les dones al món de la cultura. En canvi, D'Ors feia referència a la importància de la passió masculina a l'hora de dedicar-se a l'art, deixant entreveure que les dones no estaven tan dotades d'aquest element per dedicar-se a la poesia, l'escriptura o l'art en general. La rèplica de Xènia és per emmarcar, de les respostes més sensorials que hagin aparegut mai a les pàgines d'un diari:

Una polèmica amb Eugeni d'Ors, el discurs a l'Ateneu Barcelonès i la petició a Macià del vot femení són fites de la seva biografia

Karr defensava un feminisme liberal conservador que no era gens ben rebut pel corrent llibertari i anticlerical

Fundadora de la revista 'Feminal', va escriure també al 'Diario de Barcelona', 'La Veu de Catalunya', 'Or i Grana' o 'El Día Gráfico'



"Els novelers de seixanta anys enrera –escrivia Carme Karr / Xènia–, ja ho havien descobert que la passió, qu'en l'home es un episodi, en la dona es la vida".

Com bé es desprèn d'un article d'Antoni Babra Blanco, estudiós de l'obra de Karr, titulat *Estudide lacultura femenina segons Carme Karr*, el feminisme de Carme Karr és a l'arrel del feminisme liberal conservador, oposat al tipus de lluita llibertària anticlerical, molt més agressiva i de ganivet a la boca, per entendre'ns, en el qual s'emmarcava un altre tipus de feminisme. S'ha qualificat el feminisme de Karr com a genuïnament català, molt barceloní i altament civilitzador, sobretot per haver contribuït al progrés social del país, i també crear lleis i institucions d'ensenyament femení en els col·legis.

La primera a l'Ateneu Barcelonès

Karr es va fer molt coneguda, amb una actuació destacada, per haver sigut la primera dona que va parlar a l'Ateneu Barcelonès. Carme Karr, que era una gran oradora, va dirigir aquell primer discurs cap a la defensa del vot femení, una reivindicació, per cert, que faria arribar al president Francesc Macià. A l'Ateneu Barcelonès també va parlar de la importància de modernitzar l'ensenyament de les dones, però amb una intenció i un objectiu clarament laboral, que els permetés treballar al mateix nivell dels homes i, per tant, els pogués donar una base prou forta per independitzar-se –ella en deia "ser autònomes"–, passar a tenir una funció social i ocupar un lloc útil en la societat. El discurs va pujar de to quan Carme Karr va reclamar que les dones treballadores poguessin disposar d'una borsa de treball i també d'escoles de treball sempre encarades a assolir nivell professional, així com mútues que les protegissin de cara a la maternitat. Karr, que va dirigir el Pavelló de la Dona a

l'Exposició Universal del 1929, on exposava la feina de dones de tot Espanya i intentava desfer prejudicis de l'època, el 1913 ja havia fundat La Llar, una residència especial per a professores i alumnes. El 1921 havia impulsat l'associació Acció Femenina i el 1931 va signar el manifest en què demanava al president, efectivament, el vot per a les dones.

L'any 1918 s'havia fundat l'Asociación Nacional de Mujeres Españolas, l'organització feminista més important de l'època, l'anomenada ANME, el resultat de la qual es va notar de seguida. A començament dels anys 20 va començar a haver-hi una gran activitat per aconseguir el vot, una campanya en la qual va tenir un gran protagonisme la periodista Carmen de Burgos (àlies Colombine), que convocaria la primera gran manifestació feminista, exclusivament feminista, a l'estat espanyol el 1921. Colombine, per cert, a part del vot femení, reclamava un altre impossible: la igualtat de salari home/dona. Impossible llavors, i impossible ara, atès que és un dèficit que avui dia encara no està resolt. Per la seva banda, des de la revista *Feminal* dones com Carme Karr o Àngela Cardona defensaven el sufragi femení. Karr, que havia fundat la revista, també va ser la iniciadora a Barcelona de l'ANME, tot i que una de les diferències que la caracteritzaven en relació amb la resta és que va ser de les poques a l'estat espanyol que es va reconèixer en les sufragistes britàniques i nord-americanes, que eren titllades aquí de poc femenines i massa radicals.

Fora de l'ortodòxia

El feminisme de Carme Karr, certament, sortia de l'ortodòxia que enteníem com a llibertària. Era el contrari. Segons Babra, Karr basava el seu moviment en l'humanisme, "sentit a voltes com un «tribut d'apostolat», com assegurava la mateixa Carme Karr". Segons la històrica conferència que havia ofert a l'Ateneu Barcelonès, el seu feminisme girava al voltant d'un valor central: el dret a la cultura femenina com a factor de progrés de la família i de la societat. Aquest aspecte posava nervioses les feministes més llibertàries i anticlericals. Pel que fa a les deficiències educatives, Carme Karr, com recorda Babra, havia dit: "La dona catalana està



Filla de pare francès i mare italiana, el seu domini de llengües li va permetre integrar-se plenament a la cultura que l'acollia

avui descentrada per culpa de l'home català". També afirmava que "el dret a l'educació avui és universal i basat en la igualtat d'oportunitats i en la igualtat de sexes".

Una altra característica típica del feminisme barceloní de Carme Karr, com es veu, és que no trencava la relació amb l'home. Molt agudament, Babra fa notar un detall important: les conferències, Carme Karr les feia davant d'un públic majoritàriament masculí, al qual s'adreçava per mirar de convèncer-lo dels seus ideals. L'emancipació, "l'autonomia" que proclamava i propugnava, no suposava cap mena de trencament respecte al model social que tant havia diferenciat l'home de la dona, sinó que passava més aviat per intentar conscienciar totes dues parts, en lloc de separar i aïllar directament la dona. A la conferència de l'Ateneu Barcelonès, Carme Karr també havia dit: "Ha arribat l'hora que comenci valentament la croada a favor de la dona, per elevar-la conscientment al lloc que li correspon com a companya de l'home, li presti la seva utilitat al progrés del nostre poble".

Ja es pot imaginar que aquest tipus d'afirmació no era ben vista en el si del feminisme més trencador i radical, pel qual l'home era l'enemic a batre. Els interessos de Carme Karr, centrats en el catalanisme, el pacifisme i el feminisme, van acabar sent considerats massa tous per la magnitud del problema a què s'enfrontava.

El feminisme liberal conservador d'aquella primera generació, encapçalada per Carme Karr, basat en el dret a la cultura de les dones, va ser diametralment diferent de l'anomenat *feminisme de segona generació*, el moviment posterior aparegut a partir dels anys seixanta, sota el franquisme, amb la revolució sexual per bandera i tan estretament vinculat als mètodes anticonceptius, el divorci i l'avortament lliure, "aspectes als quals Carme Karr no fa cap referència", com assenyala Babra. "Aquell moviment de dones que va protagonitzar la nostra autora a Catalunya –segueix Babra–, és antagònic amb el feminisme lliurepensador, anticlerical acèrrim, que també es produí coetàniament". Carme Karr, per contra, va optar per un feminisme de tipus cultural, arrelat al catolicisme socialment actiu, tan típicament català, que és el que va exposar Xènia a les pàgines de la revista *Feminal*.

Carme Karr havia nascut en una família d'origen estranger. El seu pare, enginyer del món del metall, era francès. La seva mare, italiana, havia mort precoçment quan Carme Karr encara era una nena. El seu lligam amb el món de la cultura és evident. Era neboda del novel·lista francès Alphonse Karr. S'havia casat amb Josep Maria de Lasarte i de Janer, el 1890, i havien tingut quatre fills: Montserrat, Joan, Paulina i Carme. Però el més important, a part de la seva destacada afició i aportació a la música, va ser la seva dedicació al món de l'escriptura, destacadament en el periodisme. La tasca que va desenvolupar com a articulista, de manera pràcticament exclusiva, permet ara considerar Carme Karr com la primera periodista professional, un exemple que a posteriori havien de seguir tantes dones. La seva integració a la cultura que l'havia acollit, a més, va ser total. El domini de llengües havia facilitat la seva entrada al món del periodisme, utilitzant el català i el castellà indistintament.

Les guerres i el franquisme

El vot femení, per cert, es va concedir, de manera molt tímida i en diverses ocasions, gairebé amb comptagotes i sempre de manera restringida, gràcies al protagonisme de dones com Clara Campoamor i Victòria Kent, membre de l'ANME, i a través de debats parlamentaris en què es demanava el vot de les dones en igualtat amb els homes. Les dones van poder votar ja a la Segona República, amb la Constitució del 1931, gràcies sobretot a la determinació de Clara Campoamor. Juntament amb Carme Karr, havia lluitat fins a la sacietat contra l'argument que havia prevalgut durant dècades i que es basava en "la insuficiència de voluntat i la intel·ligència del sexe femení".

Carme Karr, amant de la llibertat i del pacifisme, va quedar profundament afectada arran de l'esclat de la Guerra Civil, posteriorment amb el franquisme i encara més amb la Segona Guerra Mundial. Es va enfonsar de manera irreversible i ja no es va recuperar. La degana de les periodistes catalanes es va anar apagant fins que va morir, a casa seva, a Sarrià –barri on té un carrer–, sense cap mena de reconeixement a la seva obra.

IRENE POLO



Polo va revolucionar el periodisme dels anys 30 amb reportatges brillants i entrevistes inèdites, com quan va aconseguir la de Buster Keaton i el va fer riure. Una breu i intensa vida de pel·lícula, amb final tràgic inclòs

He extret la història impactant d'Irene Polo i Roig d'un llibre que m'ha colpit positivament, *Compromeses, vuit dones catalanes excepcionals* de Rosa Albertí, del qual el retrat de Polo és sens dubte el més colpidor, l'aventura professional més sorprenent dels vuit personatges femenins que s'hi exposen. Com va dir Francesc Canosa al voltant de la figura de Polo: "[Als anys 30] a les redaccions van començar a desembarcar-hi faldilles. La dona periodista es fa visible per primera vegada. La reportera Irene Polo n'era el símbol". Quan encara no tenia vint anys, Polo es va endinsar en el periodisme amb uns reportatges que van fer època. El seu estil àgil va interessar a un dels periodistes més grans que mai hi ha hagut al país, el manresà Josep Maria Planes, sempre a la recerca de talents. Planes, que havia aglutinat al voltant seu pesos pesants com Tísner i Sem-

pronio, va ser un dels impulsors del periodisme d'investigació a Catalunya. I va descobrir Polo.

El 1930 s'havia posat en marxa *Imatges*, setmanari d'actualitat que Planes dirigia. Irene Polo va saltar-hi a la fama amb vint anys. Planes en tenia vint-i-tres. Una de les intervencions més memorables, com explica Albertí al seu llibre, va ser l'entrevista amb l'actor Buster Keaton. El reportatge, del desembre del 1930, es titulava "Barcelona-Sitges-Barcelona amb Buster Keaton". I Keaton, l'home que per contracte mai no somreia, li va oferir una rialla encantadora.

Persecució a Cambó

Polo també havia aconseguit una entrevista amb un altre impossible, el líder de la Lliga, Francesc Cambó, que gairebé mai no parlava amb la premsa. Irene Polo va seguir el seu cotxe des de Via Laietana fins a Espluguès, on va poder entrevistar el polític. "A la cacera de quatre paraules amb el Sr. Cambó", també del 1930, va causar sensació. De mica en mica, la periodista va anar ampliant la seva fama. Albertí la descriu com una dona diferent, aficionada a activitats poc usuals com l'aviació, que tractava temes de justícia social i llibertat individual. Sabia treballar aspectes innovadors i delicats amb ironia, com el nudisme, l'arribada de l'escot i la introducció dels pantalons femenins. Quan *Imatges* va tancar, Polo se'n va anar a treballar a *La Humanitat*, el conegut diari fundat per Lluís Companys el novembre del 1931. S'hi va estar fins al gener del 1932. També va col·laborar amb *La Rambla*, el setmanari de Josep Sunyol. Irene Polo, que tenia un ritme de publicacions verdaderament alt, hi va escriure un reportatge de gran transcendència, titulat



El moment clau de la seva carrera va ser l'entrevista a la Xirgu. L'impacte va ser tan gran que ho va deixar tot per anar amb l'actriu a Sud-amèrica

La inadaptació i el fet de no poder tornar a casa pel desenllaç de la Guerra Civil van dur Polo a la depressió i al suïcidi, amb 32 anys

"Ells", on escrivia a peu de carrer sobre els indigents i la misèria d'una part de la població. L'escrit de Polo va causar una gran sacsejada. Va repetir l'operació el 1933 amb "Sallent, el cau de l'angúnia", sobre les mines de carbó. El lector se sorprenia comprovant que la periodista havia baixat directament a les galeries amb els miners, la majoria provinents de la immigració espanyola a Catalunya, un altre tema carregat de novetat. Quan va fitxar per *L'Opinió* era l'única dona de la redacció.

La vida de Polo és una pel·lícula en si. Havia nascut el 1909 al barri del Poble-sec de Barcelona i era filla de guàrdia civil. Tenia dues germanes més petites que ella i, quan va morir el pare, la Irene es va haver de posar a treballar. Com la majoria de dones de la seva època, no tenia estudis de cap mena. Tot ho va aprendre de manera autodidacta, però va arribar a dirigir el departament de publicitat de la delegació cinematogràfica de la Gaumont. Per això tenia accés a estrelles com Keaton. Polo s'havia arribat a disfressar per realitzar els seus escrits. Un altre dels seus moments culminants va ser l'entrevista a un personatge que li canviaria la vida, l'actriu Margarida Xirgu. La impressió que li va causar la Xirgu va ser tan gran que es va embarcar a l'Amèrica del Sud amb la seva companyia, per fer-li d'assistent. Una decisió que va fer que Polo es traslladés a viure a Buenos Aires.

Segons explica Rosa Albertí, la versió d'alguns familiars de la Xirgu és que, en acabar l'entrevista, Polo havia amenaçat de suïcidar-se si l'actriu no la contractava com a secretària de la companyia. Quan va agafar el barco, poc devia imaginar-se que no tornaria mai més a Barcelona i que era el final de la seva breu, intensa i brillant carrera periodística, així com l'inici d'un seguit de rumors respecte a la relació que mantenia amb l'actriu badalonina. Però les coses no van anar com s'esperava. A l'Argentina s'ho va passar ben malament. Escrivia a casa dient que volia tornar però que no podia. L'esclat de la Guerra Civil i la situació política mundial impossibilitaven la tornada. Buenos Aires es va convertir en una mena de presó per a ella. La feina amb la companyia de la Xirgu era un maldecap constant, amunt i avall pel continent sud-americà, amb aventures i incidents de tota mena. "Si no fos per la Margarida [Xirgu] -escrivia-, ja me n'hauria anat. Ara no la puc deixar... Tampoc crec que em deixessin". Polo encara va escriure textos interessants. Per exemple, va narrar l'emoció del públic mexicà esclatant a plorar davant l'apassionada interpretació de Medea de la Xirgu. Però la periodista barcelonina ja no s'ho passava bé. L'estada s'allargava i s'anava enfosquint: les cartes són un testimoni del desesper creixent que s'apoderava d'ella. El llibre d'Albertí transmet l'angoixa perfectament. S'explica la intensitat amb què, igual que la Xirgu, Irene Polo va intentar tornar a Barcelona però no podia, de cap de les maneres. El temps passava i no ho aconseguia. El desenllaç fatal de la Guerra Civil, i la repressió franquista contra els que havien estat implicats en qualsevol cosa que tingués a veure amb els republicans, feia totalment impossible el retorn a la Barcelona natal.

Directora de publicitat

En un intent desesperat, Polo va fer tot el que va poder perquè la seva mare i les seves dues germanes es traslladessin amb ella a Buenos Aires, cosa que finalment va passar el maig del 1939. Malgrat tot, les coses anaven cada vegada pitjor. El patiment augmentava. La companyia de la Xirgu es va dissoldre l'octubre d'aquell mateix any, un fet desastrós, afegit al pes d'haver de mantenir la mare i les germanes. Va tornar a dedicar-se a la traducció, feina que ja havia fet abans de llançar-se al periodisme. Va traduir del francès al castellà i va trobar feina a la cadena catalana de perfumeries Dana, a Buenos Aires. En va arribar a ser la directora de publicitat. Almenys treballar la reconfortava, encara que fos momentàniament. En una carta assegurava que no sabia si podria resistir gaire més. Va entrar en una depressió.

Polo, que havia revolucionat el món del periodisme dels anys 30 amb reportatges punyents, plens de novetat per la temàtica i la manera d'afrontar els temes, es trobava atrapada. Qualsevol que la llegeixi de seguida estarà d'acord que mereix un lloc destacat dins el panorama periodístic català, no únicament per haver sigut una de les primeres dones que van exercir en aquest camp, sinó per haver estat innovadora i valenta. Llegeixin el llibre d'Albertí i descobreixin com Polo va revolucionar la modalitat del reportatge, l'art de narrar els fets tal com passen davant els ulls del periodista, però conservant l'efecte sorpresa, la intencionalitat literària i tenint en compte el cop final. El 3 d'abril del 1943 es va suïcidar a Buenos Aires. Tenia trenta-dos anys.

CARME SERRALLONGA

Integrant de l'equip de l'Institut-Escola republicà, va ser figura clau de la coeducació i l'ensenyament del català sota la dictadura franquista, i el seu treball coratjós esclata amb la creació de l'Escola Isabel de Villena

Els antics alumnes de l'Escola Isabel de Villena, els que hi van anar a partir de finals de la dècada dels cinquanta, recorden la visita inesperada de l'inspector quan l'escola tot just començava a ser mixta; llavors, els nens corrien per ocupar una classe buida. Carme Serrallonga, la directora, que el 8 de març del 1939 havia fundat la Isabel de Villena, el primer centre escolar del país on s'havia tornat a ensenyar en català (canviant al castellà quan de sobte també apareixia la visita sorpresa), i on nens i nenes van poder tornar a estudiar junts, sortia a rebre l'inspector. Quan l'autoritat franquista li preguntava que què hi feien aquells nens sols allà, ella li explicava que eren nens amb problemes i que per això hi eren. Quan l'inspector se'n anava, els nens tornaven amb les nenes. Ja hi estaven acostumats. I aquesta era la tònica general, dissimular davant dels franquistes i anar amb compte en un moment en què tant la coeducació com ensenyar en català estaven prohibits.

Just acabada la Guerra Civil, un grup de pares i professors del desaparegut Institut-Escola republicà, adonant-se del viratge que adquiriria tot plegat amb la victòria dels nacionals, havia fet un encàrrec difícil a la pedagoga i traductora Carme Serrallonga i Calafell (Barcelona 1909-1997): mirar de fundar una escola amb els valors del moviment renovador de l'Institut-Escola, que tanta volada havia agafat durant la República i en el qual Serrallonga havia participat de manera activa. Només una persona de caràcter fort, amb una formació sòlida, podia afrontar un repte que no tan sols va posar en marxa sinó que va tirar endavant amb èxit.

Vendre la casa per l'escola

La Isabel de Villena, malgrat les inspeccions i les dificultats econòmiques pròpies de la postguerra, va sobreviure. En una ocasió, la fundadora s'havia arribat a vendre casa seva per afrontar els pagaments. Carme Serrallonga era conscient que encapçalava un projecte a contracorrent, la primera escola que, després de la guerra, donava continuïtat als valors de les antigues escoles republicanes. Tot eren problemes, però tothom que hi participava va posar el seu gra de sorra. La Isabel de Villena havia començat sent una escola només femenina, amb les nenes anant a classe a casa dels mestres. Més endavant es van poder instal·lar en una torre del carrer Emancipació de Barcelona. Es tractava d'una escola austera, però els pares i els alumnes l'adoraven. L'esforç valia la pena. L'escola era un petit oasi: la creativitat s'estimulava a través del teatre, les arts plàstiques... Serrallonga els feia estimar els llibres, la cultura. Les classes de música tenien lloc al Palau de la Música. La inculcació ideològica o religiosa no existia.

L'any 58 s'havia fundat la branca per a nens (Estudis Eiximenis), on nois i noies per fi estudiaven junts. En aquell racó de la Gàl·lia, un grup de pares, mestres i alumnes havien aconseguit una escola mixta i catala-

na. Altres van anar seguint els seus passos, amb centres mítics com l'Escola Virtèlia (també des del 39) i l'Escola Nausica, Talitha, l'Escola Tagore de Ramon Fuster a Bellaterra... Petits oasis encapçalats per aquesta pionera.

Una traductora ben especial

Carme Serrallonga té una biografia impressionant. A part de mestra va ser traductora. Però no una traductora qualsevol. Va traduir al català obres cabdals com *El pa dels anys joves*, d'Heinrich Böll, *Berlin Alexanderplatz*, d'Alfred Döblin, i també obres d'E.M. Forster, Pirandello... Serrallonga dominava l'anglès, l'alemany, el francès, l'italià, el llatí, el grec clàssic, l'hebreu i l'àrab. Havia estudiat de petita a l'Escola Francesa i se li notava. La seva curiositat no tenia límits. Diuen que poc abans de morir, el 1997, s'havia posat a aprendre rus perquè volia llegir Txékhov en la llengua originària.

Un cop s'havia llicenciat en filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona, el 1932 havia participat en la fundació de l'Institut-Escola, però de seguida ho havia deixat per anar-se'n a Madrid. Havia assistit a les classes de Sánchez-Albornoz, Jorge Guillén, Menéndez Pidal... Ella es volia dedicar a la investigació i a la traducció. Era evident que Serrallonga estava destinada a ser una intel·lectual de bandera, que és el que realment va ser. Però aleshores va tenir lloc un fet transcendent. L'esclat de la guerra va ensorrar un món, un món de llibertat que de cap de les maneres aquella pedagoga, que tant devia a l'educació, podia permetre que s'acabés. Perduda la guerra, el 39, rep la proposta d'un grup de pares i professors. L'objectiu: fundar una escola a imatge i semblança de l'Institut-Escola que havia conegut. S'hi va tirar de cap, amb tota la força i una solidesa intel·lectual inèdita. La resta és història.



